

/68

Rs. 10/-

चांदोबा

शिल्पसुंदरी

चंद्रशेखर हा देवगिरीचा महाराजा होता. तो एक कुशल राज्यकर्ता तर होताच, त्याशिवाय त्याला कलांमधेंही रस होता. कलावान व्यक्ती त्याला आवडत. कलापूर्ण वस्तू जमवण्याची त्याला आवड होती. अनेक कलावंतांचे त्याने सत्कारसमारंभ केले होते. देशी व विदेशी वस्तू जमवून त्या आपल्या कलामंदिरात नीट जतन करुन ठेवल्या होत्या. त्या पाहाण्यासाठी दूरदूर प्रांतातले लोक येत आणि महाराजाच्या कलासक्त वृत्तीचे गुणगान करीत परत जात असत.

या कलामंदिराच्या विस्तारासाठीं आणि इतर कलाविषयक कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यासाठी एक खास कलाकार-अधिकारी नेमावा असे महाराजाच्या मनांत आले. त्याने राज्यांत तशी घोषणा जाहीर केली.

ती ऐकून अनेकजण पुढें आले. राजा त्यांच्या पात्रतेची परीक्षा करीत होता. शेवटी त्याने तिघे कलाकार निवडले - माधव, सागर व आनंद! त्यांच्यापैकीं एकाला नियुक्त करायचे होते.

महाराजाने त्या तिघांना आपल्या कलामंदिरातले एक सुंदरीचे शिल्प दाखवून म्हटले, ''जो कुणी याचे जास्त मूल्य देईल, तो या शिल्पाचा मालक होईल.'' तेव्हां माधवने म्हटले, ''महाराज, या शिल्पसुंदरीसाठी मी माझी सारी संपत्ती देईन!''

सागरनेही अशाच प्रकारचे उत्तर दिले. पण आनंदने म्हटलं, ''महाराज, कला ही सर्वांना आनंद देण्यासाठी असते. या शिल्पाचा आनंद कोणा एका व्यक्तीपुरताच असूं नये. ही शिल्पसुंदरी जर याच कलामंदिरात राहिली, तर रोज येणाऱ्या कलाप्रेमी रसिकांना ती पाहून अतिशय आनंद व समाधान होईल.''

महाराजाने खूष होऊन आनंदची पाठ थोपटली व म्हटले, ''तू खरा कलावंत आहेस. म्हणून कला अधिकाऱ्याच्या पदासाठी तूच योग्य आहेस!''

- आनंद राव

भुतांचे पुण्यकर्म

फार पूर्वीची गोष्ट आहे ही. गोपवरम् गांवात माधव नांवाचा एक अठरा वर्षांचा तरुण राहात होता. तो इतका भोळा होता कीं जे कांही पांढरे दिसेल ते त्याला दूध’वाटायचे आणि जे कांही काळे दिसत होते त्याला तो पाणी आहे असंच समजायचा. त्याच्या लहानपणींच त्याचे आईवडील वारले, म्हणून त्याच्या आजीने त्याचे पालनपोषण केले. तीही बिचारी कांही वर्षांनंतर मरण पावली.

आजीच्या मृत्यूनंतर माधव अगदीच पोरका झाला. गांवातल्या श्रीमंत घरांतून तो भरपूर काम करायचा व ते जे कांही खायला देत, ते खाऊन तो भूक भागवत असे. त्यांची गुरें जवळच्या रानांत तो चरायला घेऊन जाई. त्याच्याकडून बिगाऱ्यासारखे चोपून काम करुन घेतले जात आहे, याचं त्याला कधी वाईट वाटलं नाही.

एक दिवस रोजच्याप्रमाणें तो गुरें घेऊन रानांत इकडेतिकडे हिंडताना गाणें गात होता. जवळच्या झाडावर झोंपलेल्या एका जुन्या भुताने त्याला बघितले. जवळच एक नवे भूत होते त्याला त्या जुन्या भुताने म्हटले, ''ऐकलंस, किती गोड आवाज आहे त्या मुलाचा! त्याचं गाणं ऐकून तर माझं पोटच भरलंय!''

तेव्हां नवे भूत म्हणाले, ''तो तर जवळच्या गांवातला माधव आहे. एकटाच आहे बिचारा आणि अगदी चांगल्या स्वभावाचा आहे. त्याच्या भोळेपणाचा अनेकजण फायदा घेत असतात ''आणि त्याने जुन्या भुताला माधवबद्दल आणखी माहिती दिली.

जुन्या भुताने ती लक्ष देऊन ऐकली नि म्हटले,

- कुसुम कुमारी -

"तुझी माहिती ऐकून एक चांगला विचार माझ्या मनांत आला आहे. पापें केल्यामुळें आपण भुतांच्या ज़मातींत आलो आहोत. जर या जीवनापासून आंपल्याला मुक्ती हवी असेल तर आपण कांहीतरी पुण्यकार्यही करायला हवं."

नव्या भुताने म्हटलं, "आपण माधवला कशी मदत करं शकूं?" जुन्याभुताने उत्साहाने उत्तर दिलं, "मी सांगतो काय ते! चल माझ्याबरोबर." आणि दोघेही झाडावरुन खाली उतरले. जुन्या भुताने सोन्याच्या मोहरांनी भरलेली एक थैली जमिनीवर टाकली. माधव गाणें गातगात त्या बाजूलाच येत होता. त्याने ती थैली उचलली आणि उघडून पाहिली. त्यांतल्या मोहरा बघून तो चकित होऊन ओरडला, "बाप रे, इतक्या सोन्याच्या मोहरा? कुणा बिचाऱ्याची थैली धांदलींत पडली असेल. जर मी ही ग्रामाधिकाऱ्याकडे दिली तर तो ह्या पिशवीचा मालक शोधून काढील." असं म्हणून त्याने ती थैली आपल्या मुंडाशात नीट लपेटून घेतली व कमरेला बांधली.

ते बघून जुनें भूत बोलायला लागले, "हा इतका बावळट असेल असं मला वाटलं नव्हतं. आता तो ही थैली ग्रामाधिकाऱ्याला देऊन टाकणार!"

नवे भूत हंसत म्हणाले, "जेव्हां तू ती थैली तिथें टाकलीस, तेव्हांच मला असं कांहीतरी होणार असं वाटलं होतं!" "पण मग आपण त्याला मदत कशी करायची?" जुन्या भुताने विचारलं.

"माधव कांही लुळापांगळा नाही. त्याचे हातपाय धडधाकट आहेत. तो कामसू आहे. अशा मुलाला सोनेनाणें देणें म्हणजे त्याचा चांगुलपणा त्याच्याकडून हिरावून घेण्यासारखे आहे. हिरेमाणकें निर्जीव असतात. त्याऐवजी जर त्याला आपण एक जिवंत जोडीदार देऊं शकलो, तर त्याचं भलं होईल. तो जोडीदार त्याला सुखांत व दुःखांत ही साथ देईल. त्याचे आयुष्य मार्गाला लावेल व त्याला आत्मसन्मान राखून जगण्याची चांगली वाट दाखवेल. लाख मोहरांपेक्षां हे जास्त योग्य ठरेल!" नवे भूत विचारपूर्वक म्हणाले. त्यावर जुन्या भुताने म्हटलं, "हो तर, ही सगळी नीतीतत्वें मलाही माहिती आहेत, बरं कां! पण आपण त्याला मदत तरी कशी करायची ते अगोदर सांग!

"मी सारं कांही सांगतो, पण त्यापूर्वी तू एका सधन माणसाचे रूप घेऊन त्याच्याजवळ जा, आणि ती तुझीच थैली आहे असं त्याला सांग." नवे भूत म्हणाले.

जुन्या भुताने एका धनवंताचे रुप घेतले व ती थैली तो घेऊन आला. तेव्हां नवे भूत सांगू लागले, "नीट ऐक. माधवच्याच गांवात मणी नांवाची एक सुंदर, सुशील मुलगी आहे. तिच्या वडिलांचा नुकताच मृत्यू झाला आहे. चार दिवसानंतर तिचे लग्न एका जुगारी व दारुड्या मुलाबरोबर होणार आहे. हा मुलगा एक चोर आहे आणि शिपायांची नजर चुकवून इकडे आलाय. त्या मुलाच्या मामाने हे लग्न ठरवले आणि मणीच्याच गांवात विवाहसमारंभ करायचे ठरले. त्या मुलाच्या गांवात लग्न केले आणि शिपायांनी जर त्याला पकडले तर साराच गोंधळ व्हायचा. म्हणून सगळे वऱ्हाड दहा दिवस अगोदरच मणीच्या गांवी येऊन पोंचले आहे. हा चोर या गांवात आलाय हे शिपायांना कळलंय, आणि ते इकडे यायला निघाले आहेत. आता आपण असं करुं या..." आणि नवे भूत जुन्या भुताच्या कानांत कांहीतरी सांगायला लागले.

क्षणार्धात दोन्ही भुतांनी रूप बदलले. एक बनला घोडा आणि दुसरा झाला एक घाबरलेला चोर! दोघेही त्या वाटेवर प्रकट झाले.

तिकडून शिपाई दंडुके फिरवीत आले. त्यांना रस्त्यांतला हा घोडा व चोर दिसला. त्यांना आनंद झाला व ते ओरडूं लागले, "सांपडला चोर! अरे लुच्च्या, भामट्या, दिवाणजींच्या वाड्यांत शिरून तू चोरी केलीस काय? तुझी हिंमत कशी झाली? थांब तिथेंच." असं ओरडत ते पुढें सरसावले, आणि त्या चोराजवळ आले. घोड्याच्या रुपांत जुन भूत होतं, त्यावर चोर बनलेले नवे भूत बसले आणि गांवाच्या दिशेने

घोडा दौडायला लागला. जिथें लग्नाचा मांडव घातला होता, तिथें घोड्यापाठोपाठ शिपाई येऊन पोंचले.

तोपर्यंत या दोन्ही भुतांनी पुन्हां रुप बदलले. एकजण नवऱ्या मुलाच्या शरीरांत शिरला आणि दुसरा एका वयस्कर स्त्रीच्या शरीरांत शिरला. शिपायांना बघून नवरामुलगा संतापला नि त्यांना म्हणाला, "तुम्ही कोणाचे नातेवाईक आहात म्हणून इथें आला आहात?"

हा उद्धट प्रश्न ऐकून एका सैनिकाने जरा नाराजीच्या स्वरांत उत्तर दिले, "आम्ही शिपाई आहोत. चोर सोडून आम्ही बाकी सगळ्या गांवकऱ्यांचे नातेवाईक आहोत, कळलं कां? तू कोटगिरीच्या कपिलेश्वरचा मुलगा कमलेश आहेस ना? तू दिवाणजींच्या वाड्यांत चोरी केल्याचा आरोपावरुन आम्ही तुला अटक करीत आहोत.

तुला पकडून कैदेंत टाकण्यासाठी तर आम्ही इथें आलो आहोत."

हे ऐकून कमलेशचा पिता कपिलेश्वर म्हणाला, "माझा मुलगा चोर आहे, हे मी मान्य करणार नाही. पण कांहीही असूं दे, प्रथम लग्न पार पडूं दे, नवरीच्या गळ्यांत नवरदेव मंगळसूत्र बांधू दे, नंतर मग आपण त्याबद्दल बोलूं या." कपिलेश्वरने असं समर्थन केल्यावर दोन शिपाई मोठ्याने हंसायला लागले. एकजण म्हणाला, "अरे वा, बाप बेटा नुसती चोरी करुन संतुष्ट झालेले नाहीत कां? त्यांत भर म्हणून एका तरुण मुलीच्या आयुष्याचं नुकसान करायचंय होय?" असं बोलत बोलत त्यांनी बापलेकांना पकडले व त्यांना ढकलतच तिथून ते घेऊन गेले.

घरांत रडारड सुरुं झाली. ज्या वयस्क सुवासिनीच्या शरीरांत नवे भूत शिरले होते, ती स्त्री वधूमायेचं सांत्वन करायला लागली, व म्हणाली, "अग बायो, रडतेस कशासाठी? तुला तर आनंद वाटायला हवा. या बापलेकांचं खरं स्वरूप लग्न होण्यापूर्वीच कळलं हे किती चांगलं झालंय, ते पहा!! आता तुझ्या मुलीसाठी अगदी योग्य असा मुलगा तुला पहावा लागेल, एवढंच ना? माधव तुझ्या माहितीचा आहे. तो श्रीमंत नाही, पण सद्‌गुणी आहे, आळशी नाही, कामसू आहे. काम न करता पैसे मिळवण्याची हांव बाळगणारा नाही. जर तुझ्या मणीचे लग्न त्याच्याशी केलेस ना, तर तुलाही म्हातारपणीं त्यांचा आधार राहील. तुझी मुलगी नि तू, दोघींना कसली चिंता राहाणार नाही, बघ, विचार कर आणि निर्णय घे."

सगळ्या नातलगांनी या सूचनेला जोरदार पाठिंबा दिला. वधूवेषांतली मणी रडत होती. तिने आपले डोळे पुसले नि म्हणाली, "माधव खूप चांगले आहेत. जर माझ्याशी लग्न करायला त्यांची संमती असली तर मी स्वतःला भाग्यवान समजेन."

त्यावेळीं माधव पाहुण्या मंडळींची सरबराई करण्यांत गुंतला होता. लोकांनी त्याला ही सूचना सांगितली. क्षणभर तो स्तब्ध उभा राहिला, पण नंतर त्याने या प्रस्तावाला संमती दिली. अशा तऱ्हेने मणी व माधवचे लग्न लागले. सर्वांनीच त्यांना मनःपूर्वक आशिर्वाद दिले.

हा लग्नसोहळा पाहताना दोन्ही भुतांना मात्र मनस्वी आनंद झाला होता. त्यांनी एक चांगलं काम करुन थोडीफार पुण्याई मिळवली असं त्यांना वाटले. लग्नसमारंभ संपल्यानंतर मात्र ही दोन्ही भुते तिथून गुपचूप नाहीशी झाली.

माया सरोवर

15

(जयशील व त्याच्या अनुयायांनी हंसांच्या रथावर हल्ला करणाऱ्या जलवृक राक्षसांचा वध केला. मायासरोवरेश्वर व कांचनमाला रथावरुन ज्या अरण्यांत पडले होते, त्या बाजूला पांढरा धूर निघालेला पाहून सर्व लोक त्या दिशेला गेले. त्यानंतर)

हंसांचा रथ जेव्हां उलटला, तेव्हां त्यांतून घसरुन मायासरोवरेश्वर, कांचनमाला व रथाचा सारथी - तिघेही निरनिराळ्या जागी पडले. मायासरोवरेश्वराला तर एक विचित्र अनुभव मिळाला.

हंसांच्या रथावरुन मायासरोवरेश्वर जिथें खाली पडला, तिथे नरभक्षक लोक राहात होते. त्यांना एक आठवडाभर शिकारीसाठीं एकही वन्य श्वापद दिसले नव्हते. त्याचं कारण असं होतं कीं वाघांचा एक कळप त्या प्रदेशांत आला होता. त्या कळपाने अरण्यांत मिळालेली सर्व जनावरे मारुन खाल्ली होती. त्या वाघांची डरकाळी ऐकून इतर सर्व जनावरे घाबरुन गेली आणि जवळचा पर्वत ओलांडून दूर पळून गेली होती.

शेरसिंग हा नरभक्षकांचा सरदार होता. आपले कांही अनुयायी ही टोळी सोडून पळून जाण्याचा प्रयत्न करीत आहेत हे त्याला माहीत होतं. त्यांचे पूर्वज अनेक पिढ्यांपासून या प्रदेशांत राहात होते. तेव्हां तो प्रदेश सोडून जाणें म्हणजे महान

पाप आहे, असे त्याला वाटत होते. जर तो प्रदेश हे सारेजण सोडून गेले, तर वडाच्या पारंब्यांमधें वसलेली जी अरण्यदेवता होती, तिला वर्षातून किमान एकदा तरी नरमांसाचा नैवेद्य दाखवणें आवश्यक होते; तर मग हा नैवेद्य कुणी दाखवायचा? आपल्या देवतेची पूजा-आराधना जर योग्य तऱ्हेने वेळच्यावेळीं झाली नाही, तर त्याचे फळ साऱ्या जमातीला भोगावे लागले असते.

शेरसिंगने विचार करुन निर्णय घेतला कीं कोणत्याही उपायाने आपल्या जातभाईंना तो प्रदेश सोडून जाऊं देता कामा नये. त्यासाठीं आवश्यक ती शक्ती मिळावी म्हणून प्रार्थना करण्यासाठी तो विशाल वटवृक्षाखाली असलेल्या वनदेवतेच्या मंदिराकडे निघाला.

ते मंदिर अतिशय प्राचीन काळांतले होते. त्याला दारें नव्हती. पावसाळ्यांत अरण्यांतली जनावरें पावसापासून बचाव करण्यासाठी या मंदिरात आसरा घेत असत.

त्या दिवशी सूर्योदयाच्यावेळीं शेरसिंह त्या मंदिरात जेव्हां पोंचला तेव्हां त्याने एक अद्‌भुत दृश्य पाहिले. त्या देवतेच्या मूर्तीसमोर एका मोठ्या अजगराने एका लांडग्याला वेढे घालून लपेटले होते. परंतु अजगराचे डोके मात्र लांडग्याच्या तोंडात पकडले गेले होते.

ते दृश्य बघून शेरसिंह भ्यायला. त्याला तिथून पळ काढायचा होता, पण त्याने कसेबसे धैर्य एकवटून देवाच्यासमोर साष्टांग नमस्कार घातला. नंतर तो उठून बोलला, "हे वनदेवा, तुझा महिमा मोठा विचित्र आहे. आम्ही आठवडाभर भुकेने व्याकुळलेले आहोत. आम्ही तुझे भक्त आहोत, परंतु आमच्यावर तुझी कृपादृष्टी नाही. हे अद्‌भुत दृश्य दाखवून, देवा, आपण आम्हाला कोणता आदेश देता आहात?"

कांही क्षणांनंतर उजाड भिंतीमधल्या दगडी चिऱ्यांतून एक रानमांजर आपले डोके वर उचलून जोराने ओरडूं लागले, "म्यॉँऽऽव! म्यॉँऽऽव!"

"हे तर जास्तच गूढ वाटतंय! याचा अर्थ म्हातारा पुजारी गणाचारीच सांगू शकेल." असं म्हणून शेरसिंह आपल्या ज्ञातिबांधवांना हांका मारीत त्यांच्यापर्यंत पोंचला.

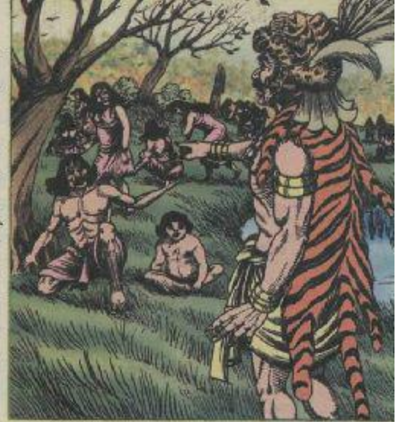
त्यावेळेला नरभक्षक जातीतले स्त्रीपुरुष, आबालवृद्ध, मैदानांत एकत्र जमून आपली भूक भागवण्यासाठीं कंदमुळें, फळें खाण्याबाबत कुरकुरत होते. मंदिरातून परत आलेला शेरसिंह

धांपा टाकतच तिथें आला व ओरडायला लागला, "वनदेवाने आपल्यावरती कृपा केली आहे. गणाचारी पुजारी कुठे आहे?"

सर्व नरभक्षकांनी एकदम आपल्या सरदाराच्या दिशेने बघितले. त्याच्या शब्दांमधे त्यांना हरणांचे कळप आणि रानडुकरांची टोळी दिसूं लागली. त्यांच्यामधले कांही तरुण उतावीळपणें त्याला विचारुं लागले. "सरदार! वनदेवाच्या मंदिरात हरीणें किंवा रानडुकरें तर पोंचली असतील ना? आम्ही भाले, तलवारी घेऊन येऊं कां? बहुधा आमच्या देवाने आमच्या पोटाची सोय करण्यासाठी या जनावरांना इकडे पाठवले असेल, होय ना?"

शेरसिंहने एकवार चारी बाजूंना नजर फिरवली, आणि त्यांत गणाचारी दिसला नाही म्हणून त्याने भेदक स्वरांत विचारले, "अरे मूर्खांनो! मी काय विचारले नि तुम्ही त्यावर काय बोलता आहात? वृद्ध गणाचारी कुठे आहे? वनदेवतेच्या मंदिरांत जे दृश्य मी पाहिले, त्याचा कांहीतरी गूढ अर्थ आहे. ते रहस्य एकटा गणाचारीच आपल्याला सांगू शकेल. जा, त्याला लौकर बोलावून आणा!"

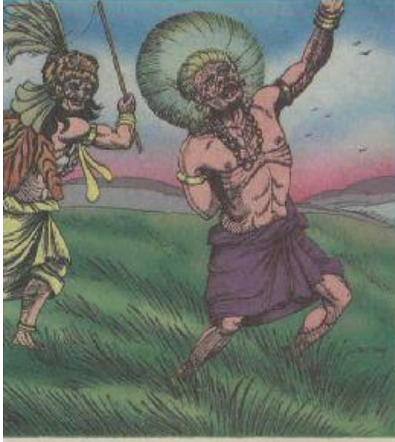
गणाचारी कांही अंतरावरच्या एका झाडाच्या छायेंत भुकेने कळवळून स्वस्थ बसला होता. जेव्हां शेरसिंहाला मुलांकडून ही बातमी समजली. तेव्हां तोच, गणाचारीकडे गेला. मंदिरांतली घटना त्याला सविस्तर सांगून शेरसिंहाने विचारले, "गणाचारी, त्या दृश्याचे रहस्य काय आहे? वनदेवाची आपल्यावर कृपा आहे आणि आपल्याला लौकरच मुबलक प्रमाणांत जनावरांचे

मांस खायला मिळणार आहे, असा अर्थ नाही कां होत?"

गणाचारीने त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करीत आपल्याच तंद्रीत त्याला विचारले, "पुजाऱ्याचे काम करता माझे केंस पांढरे झालेत! वनदेव कधीही कुठलाही अर्थ उघड सांगत नसतात. मला तर वाटतं कीं आपल्या जातींतल्या लोकांनीदेखील इतर जंगली जातींप्रमाणे जे मिळेल ते खायची संवय केली पाहिजे, तरच ठीक होईल."

वृद्ध गणाचारीचं हे बोलणं पूर्णदेखील झालं नाही, त्यापूर्वी बाजूला उभ्या असलेल्या तरुणाच्या हातांतली काठी खेंचून घेऊन ती उगारुन शेरसिंह त्याला म्हणाला, "अरे बाबा! आपले जातभाई मांसाहाराखेरीज इतर पदार्थांना हातदेखील लावूं शकत नाहीत हे तुला माहित आहे ना?"

काठीचा तडाखा बसलेला गणाचारी उठून उभा राहिला आणि आपले केंस झटकीत ओरडला, "अरे वनदेवा रे!" व त्याने शेरसिंहाला विचारले, "अरे शेरसिंहा, आता तू सरळसरळ नीट सांग हा काय प्रकार आहे? तुझ्या काठीच्या तडाख्याने माझी भूक कमी होत गेली आणि माझ्या अंगात एकदम उत्साह संचारला आहे." आणि गणाचारीने उडी मारुन झाडाची एक फांदी पकडली आणि त्यावर तो माकडासारखा लोंबकाळूं लागला.

शेरसिंहाच्या आज्ञेनुसार दोघातिघां नरभक्षक तरुणांनी गणाचारीचे पाय पकडून त्याला खेंचले आणि त्याची कंबर धरुन त्याला सरळ उभा केला. तेव्हां शेरसिंहाने पुन्हां एकदा मंदिरातली घटना गणाचारीला सांगितली.

या वेळेला मात्र गणाचारीने नीट लक्ष दिले आणि वर आकाशाकडे बघत टक लावली. नंतर खाली वांकून हातांत थोडीशी माती घेतली आणि कांही मंत्र पुटपुटत ती माती सर्वांच्यावर शिंपडली व म्हटले, "इथें मोकळ्या मैदानावर चूल पेटवून एका भांड्यात पाणी गरम करत ठेवा. तो पर्यंत कांही लोक वनदेवाच्या मंदिरात जाऊन तो लांडगा, अजगर किंवा त्या रानमांजराला इथें घेऊन या."

"ते रानमांजर आत्तापर्यंत तिथें बसून आमची वाट पहात बसलं असेल कां? अजगर आणि लांडग्याने एव्हांना एकमेकांना मारुन टाकलं असेल. तरीही मी त्यांना तिथें असलेच तर आणवून घेतो." शेरसिंह म्हणाला.

"जर रानमांजर तिथें नसले तर निदान ज्या दगडावर बसून ते 'म्यॉंव म्यॉंव' करीत केकाटत होते, तो दगड तरी घेऊन यायला हवा. त्यालाही उकळत्या पाण्याच्या पातेल्यांत घालावं लागले." म्हाताऱ्या गणाचारीने डोळे रोखीत म्हटलं.

"पण वनदेवतेने हे अद्भुत दृश्य मंदिरांत कां दाखवलं? आपल्याला जंगलात लौकर जनावरें दिसणार आहेत कां? शेरसिंहाने विचारले.

हा प्रश्न ऐकून गणाचारी संतापला व आपले केंस पिंजारून ओरडायला लागला, "मी कोण आहे? मी वनदेव आहे! माझी कृपा आहे म्हणून तुम्हाला फक्त जनावरांचंच नव्हे, तर माणसांचं देखील मांस खायला मिळेल. तेव्हां आता चला, उठा!"

त्यानंतर कांहीजणांनी झाडांच्या मधल्या, रिकाम्या जागेंत एका खड्डा खोदला. त्याच्यावर पाण्याचे एक मोठे पातेले ठेवले, खाली सुकी लांकडे पेटवून त्या खड्ड्यांत ते टाकत गेले. थोड्याच

वेळांत साऱ्या आसमंतात पांढरा धूर दिसूं लागला.

त्याच वेळेला मायासरोवरेश्वराच्या हंसांच्या रथावर गिधाडांनी हल्ला केला. रथ इकडेतिकडे फिरत असताना रथ उलटला. फक्त रथाचा एक कठडा पकडून धरल्यामुळें अंगरक्षक पडला नाही, परंतु-रथाचा सारथी, कनकाक्ष राजाची मुलगी कांचनमाला आणि मायासरोवरेश्वर वरुन भिरभिरत खाली पडले.

त्यावेळीं जोराचा वारा सुटला होता म्हणून तिघेही निरनिराळ्या जागी भेलकांडत पडले. केंस पिंजारुन घुमत असलेल्या गणाचारीने खाली पडणाऱ्या मायासरोवरेश्वराला पाहिले आणि ओरडून म्हटले, "वा वा! आमची जमात भुकेने तडफडते आहे. म्हणून वनदेवाने हा आमच्यावर अनुग्रह केला आहे. हा बघा! आपल्याला भोजन म्हणून एक माणूसच त्याने धाडला आहे. या पातेल्यांतलं पाणी लौकर तापवा. माणूस अजगर, लांडगा आणि रानमांजर - इतक्या सगळ्या प्राण्यांचे मांस प्रथम वनदेवाला नैवेद्याच्या रुपांत दाखवायला हवे! त्यानंतर आपल्याला अरण्यांतल्या जनावरांचे भरपूर मांस मिळत जाईल."

हंसांचा रथ उलटून खाली पडणें ही बाब मायासरोवरेश्वराच्या दृष्टीने दुर्दैवी होतीच; पण त्यांतली सुदैवाची गोष्ट अशी कीं तो सरळ खाली आला आणि त्या गरम पाण्याच्या पातेल्यांतच पडला. पाण्यांत त्याने एक डुबकी घेतली आणि तो ओरडतच उठला. पातेल्याचा कांठ पकडून त्याने सगळीकडे पाहिले. चारी बाजूंना नरभक्षक उभे होते. त्यांना पाहून तो घाबरला.

म्हाताऱ्या गणाचारीने त्याच्याजवळ जाऊन हंसत म्हटले, "वनदेवाने आमच्यासाठीं मरतुकडा माणूस नव्हे तर चांगला धष्टपुष्ट माणूस पाठवला आहे, आणि आमचे श्रम वांचवण्यासाठीं त्याला सरळ गरम पाण्याच्या पातेल्यांतच टाकलाय!"

गणाचारीचे शब्द ऐकल्यानंतर मायासरोवरेश्वराला कळून चुकले कीं तो नुसता रानटी लोकांच्या वस्तींत नव्हे, तर नरभक्षकांच्या हातांत सांपडलेला आहे. पातेल्याखालच्या पेटत्या लांकडामुळें त्याच्या शरीराला चटके बसूं लागले.

पातेल्याच्या बाहेर काढण्यासाठी मायासरोवरेश्वर ओरडून सांगू लागला. त्यावर वृद्ध गणाचारी एक जळके लांकूड हातांत नाचवीत त्याला रागवायला लागला, "अरे माणसा, वनदेवाने तुला आमच्या पोटपूजेसाठी पाठवलंय. तू जर पातेल्याच्याबाहेर निघण्याचा प्रयत्न

केलास तर मी तुला लांकडाचे चटके देऊन भाजून काढीन! खबरदार!"

हे ऐकून आपला मृत्यू जवळ आला आहे हे मायासरोवरेश्वराला समजून चुकलं. तरीसुद्धां गरम पाण्यांत भाजून वेदना सहन करीत मरण्यापेक्षां कोणत्याही मार्गानें या पातेल्याच्याबाहेर पडलंच पाहिजे असा त्याने विचार केला. त्याला एक युक्ती सुचली. त्याने गणाचारीला कांहीतरी रहस्य सांगायचे आहे असे खुणेने सांगितले. तो हळूं आवाजांत म्हणाला, "तू वनदेवाचा पुजारी गणाचारी आहेस ना? तर मग हे रहस्य मला तुलाच सांगितलं पाहिजे. तुमच्या वनदेवाने माझ्याबरोबर आणखी तिघाजणांना तुमच्या पोटपूजेसाठी पाठवलं आहे."

"मग ते तिघेजण आहेत तरी कुठे?" गणाचारीने आश्चर्यचकित होऊन विचारले.

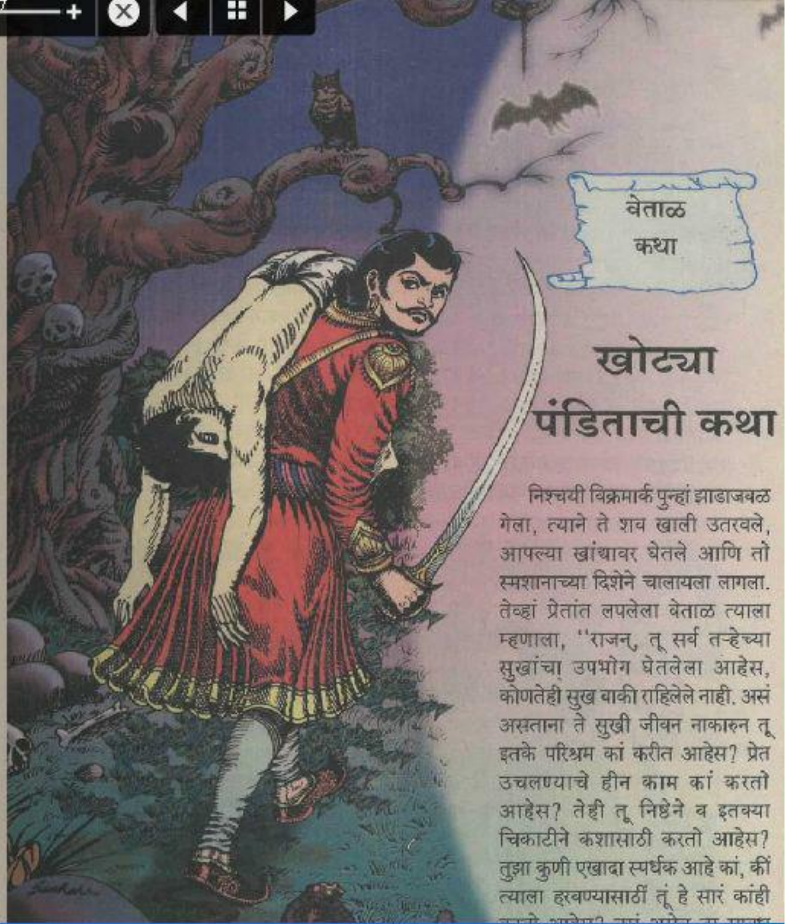
"मला वाटत ते चुकून दुसरीकडे उतरले असावेत. जर तुम्ही मला बरोबर नेलेत तर मी त्यांना शोधून काढीन व पकडायला मदत करुं शकेन." मायासरोवरेश्वर म्हणाला.

गणाचारीला ही सूचना पसंत पडली. त्याने लागलीच कढत पाण्याच्या पातेल्यातून माया-सरोवरेश्वराला बाहेर काढले, आणि ही बातमी वनदेवाच्या मंदिरात गेलेल्या शेरसिंहाला सांगण्याची आज्ञा केली. नंतर चारजणांना बरोबर घेऊन मायासरोवरेश्वरासह तो अरण्याच्या दिशेने जाऊं लागला. त्यांनी अरण्यांत खूप शोध केला. एका झाडाच्या खाली सारथ्याचा चाबूक त्यांना दिसला. "माझ्या रथाचा सारथी व कांचनमाला या झाडाच्या पर्णराजींत कदाचित अडकलेले असतील" असा विचार मनांत येऊन माया-सरोवरेश्वराने वर पाहिले. तर वरती हंसांचा रथ उडत होता ती त्याला दिसला.

त्याचवेळीं वर जाणारा पांढरा धूर पाहात सिद्धसाधक व मकरकेतूही नरभक्षकांच्या प्रदेशाच्या दिशेला जात होते. आपल्या वाहनाला - नरवानराला हांकलत सिद्धसाधक "जय महाकाली" असं अधूनमधून ओरडत होता. त्याची ही भयंकर गर्जना कानावर पडताच मायासरोवरेश्वर व त्याच्याबरोबर असलेल्या सर्वांचा अंगाचा थरकांप झाला.

(क्रमशः)

वेताळ कथा

खोट्या पंडिताची कथा

निश्चयी विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला, त्याने ते शव खाली उतरवले, आपल्या खांद्यावर घेतले आणि तो स्मशानाच्या दिशेने चालायला लागला. तेव्हां प्रेतांत लपलेला वेताळ त्याला म्हणाला, "राजन्, तू सर्व तऱ्हेच्या सुखांचा उपभोग घेतलेला आहेस, कोणतेही सुख बाकी राहिलेले नाही. असं असताना ते सुखी जीवन नाकारुन तू इतके परिश्रम कां करीत आहेस? प्रेत उचलण्याचे हीन काम कां करतो आहेस? तेही तू निष्ठेने व इतक्या चिकाटीने कशासाठी करतो आहेस? तुझा कुणी एखादा स्पर्धक आहे कां, कीं त्याला हरवण्यासाठीं तूं हे सारं कांही

पंडिताने मदन नांवाच्या एका खोट्या पंडिताशी स्पर्धा केली आणि त्याला अपमानित व्हावे लागले. मी तुला तीच गोष्ट सांगतो. म्हणजे तुला थकवाही जाणवणार नाही'' आणि वेताळ त्या पंडिताची गोष्ट सांगू लागला.

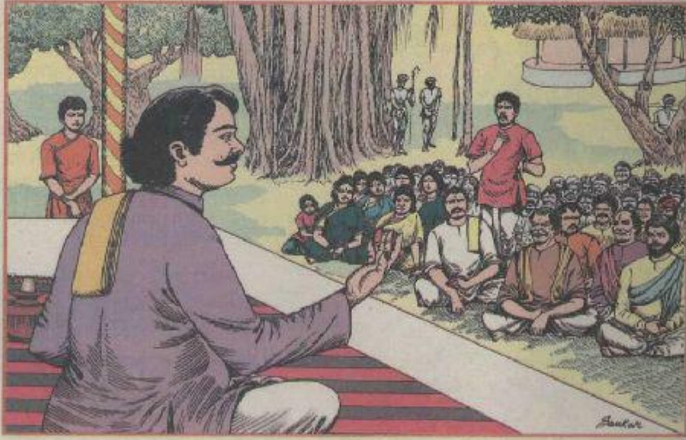
ग्रामाधिकारी पारिजाताला लोकांनी आपल्याला महापंडित म्हणावे अशी तीव्र इच्छा होती. म्हणून तो दररोज आपल्या गांवात सभा भरवून तिथें वेदपुराणांवर प्रवचन वा चर्चा करी. गांवकरी त्याला प्रश्न विचारीत आणि तो त्यांना उत्तरें देई. हा सभेचा रोजचा परिपाठ होता.

एकदा मदन नांवाचा एक तरुण कांहीतरी कामानिमित्त त्या गांवात आला. संध्याकाळी असलेल्या या सभेला तोही उपस्थित राहिला. त्या दिवशी पारिजात गजेंद्रमोक्षाची कथा गांवकऱ्यांना सांगत होता. कथा संपल्यानंतर एकाने प्रश्न विचारला, ''द्रौपदीला पांच पती होते. मग तिला पतिव्रता कसे मानता येईल?''

पारिजातने हंसत उत्तर दिले, ''तुमच्या प्रश्नांतच याचं उत्तर आहे.'' दुसऱ्या एका गांवकऱ्याने विचारले, ''रामाने विनाकारण सीतेला अरण्यांत सोडून दिले. ह्याला आदर्श पती कसा म्हणता येईल?'' ''ही गोष्ट सीतेने सांगितली ना, मग सीतेनेच याचं उत्तर दिलं पाहिजे.'' पारिजातने समर्थन केलं.

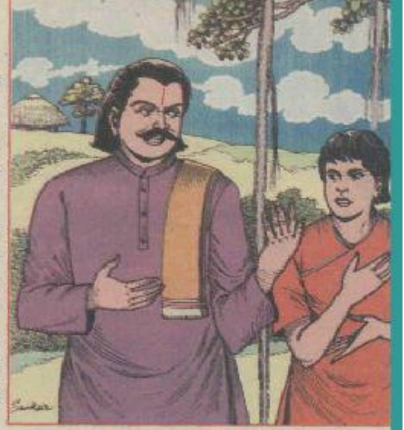
आणखी एकाने शंका व्यक्त केली, ''शिवानेच नृत्याची निर्मिती केली आहे. तरीदेखील या कलेचा पुरुषांपेक्षां स्त्रियाच जास्त अभ्यास करतात. असं कां?'' ''हा तर निसर्गाचा नियम आहे. कमावतो पुरुष पण खर्च करते स्त्री!'' पारिजातने उत्तर दिलं.

असे कितीतरी प्रश्न विचारले गेले. मदनला

मात्र आश्चर्य वाटलं कीं कथा होती गजेंद्र-मोक्षाची, पण त्याबद्दल कुणीच कांही विचारलं नाही. पारिजातची असंबद्ध उत्तरें ऐकूनही तो जरा चक्रावला. कारण कोणत्याच प्रश्नाचं सरळ उत्तर दिलेलं नव्हतं. तरीही गांवकरी उत्तरें ऐकून खूष दिसत होते.

वीर मदनचा दूरचा नातेवाईक होता. तो पारिजातपेक्षां जास्त चांगली चर्चा करुं शकत असे. त्याची भाषा सरळ, सोपी व उत्तरेही सुसंगत असत.

मदनला वाटलं कीं वीरला या गांवात बोलावलं तर चांगलं होईल, कारण श्रोते कथा-प्रवचने ऐकायला उत्सुक दिसत होते. त्याने हा प्रस्ताव पारिजात समोर मांडला व म्हणाला, ''महोदय, आपल्या सभा फारच छान होतात. आपली अनुमती असेल तर मी वीरला या गांवात यायचे निमंत्रण देईन. तो माझा दूरचा नातेवाईक आहे आणि तो जरुर येईल. तोही एक मोठा विद्वान आहे.''

''मोठे मोठे विद्वान कोणत्याही सभेत आले कीं सभा चांगलीच होते. तुमचा वीर तेवढ्या ताकदीचा आहे ना?'' मदनने विचारले.

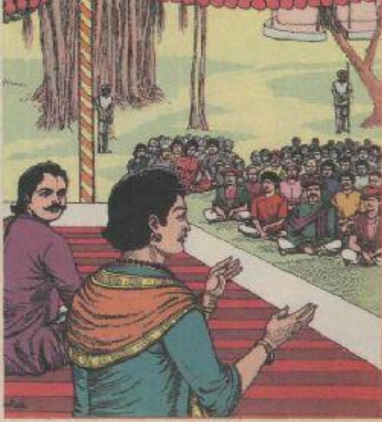
''ते मला सांगता येणार नाही. परंतु त्यालाही एकदा राजसत्कार मिळालेला आहे.'' मदन म्हणाला. वीर खरंच पारिजातपेक्षां हुशार आहे असं कांही त्याला सांगायचं नव्हतं.

''राजसत्कार मिळण्यासाठी विद्वत्तेपेक्षां दरबारांतल्या लोकांशी परिचय व वशिलाच जास्त आवश्यक असतो. पण असल्या लोकांचं खरं स्वरुप कळतं अशा लहानमोठ्या सभांतूनच! त्यांची प्रतिभा इथें दिसून येते. वीरला जरुर बोलवा!'' पारिजातने आश्वासन दिलं.

मदन जेव्हां आपल्या गांवी परत गेला तेव्हां त्याने वीरला ही गोष्ट सांगितले. त्यावर वीर म्हणाला, ''मला खरंच आश्चर्य वाटतं कीं आसपासच्या गांवातून अशा चर्चा, प्रवचने ऐकण्यासाठी लोक खरोखरीच उत्सुक आहेत. मी अवश्य पारिजातला भेटायला जाईन.''

कांही दिवसानंतर मदन आणि वीर पारिजातच्या गांवी गेले. जी पंडित सभा आयोजित केली गेली, त्यांत वीरने गजेंद्रमोक्षाची कथा मोठ्या रंजकतेने सांगितली. पारिजातचे कथाकथन आणि वीरचे कथन यांत कितीतरी फरक आहे हे मदनला स्पष्टपणें कळून चुकले. गांवकऱ्यांपैकीं मात्र कुणीही त्यानंतर प्रश्न विचारले नाहीत.

''म्हणजे याचा अर्थ असा होतो कीं या प्रवचनांत गांवकऱ्यांना कांही शंका उरल्या नाहीत. वीरने सुबोध कथन केले नि त्यांच्या शंकेला जागाच ठेवली नाही.'' मदन पारिजातला म्हणाला.

"असं नाही. मी जेव्हां कथाकथन करतो, ते गांवकऱ्याना अगदी चांगलं समजतं. म्हणून तर ते शंका उपस्थित करतात. आता मी त्यांना रुक्मिणी विवाहाची कथा सांगतो. तूच पहा, ते नंतर किती प्रश्न विचारतात ते!" पारिजात म्हणाला. आणि त्याने गांवकऱ्यांना रुक्मिणीविवाहाची कथा सांगितली. एका पाठोपाठ एक असे गांवकरी उठून आपापल्या शंका विचारुं लागले. पण ते सारे प्रश्न ऋष्यशृंगाबद्दल होते. पारिजातने जी उत्तरें दिली ती पूर्वीप्रमाणेंच अर्थहीन होती.

त्यावर आश्चर्य व्यक्त करुन वीरने मदनला विचारले, "या लोकांनी कथा ऐकली रुक्मिणी विवाहाची, आणि प्रश्न विचारताहेत ऋष्यशृंगा-बद्दल! हे अगदीच विचित्र वाटतंय. पूर्वीही असंच होत होतं असं तू म्हणाला होतास. तेव्हां मला तरी वाटतं कीं हे गांवकरी आणि पारिजात एकतर पार पोंचलेले असतील, किंवा ठार मूर्ख! जेव्हां खरी पंडित सभा दुसऱ्या एखाद्या गांवी घेतली जाईल, तेव्हांच या समस्येचे निराकरण होऊं शकेल."

मदनने पारिजातला हे सांगितले नाही व त्याची तोंडभरुन स्तुती केली. नामवर गांवात असेच कथाकथन करण्यासाठी मदनने गोड बोलून पारिजातला राजी केले.

नामवरमधें सभा ठरली आणि बरेच लोक त्या कार्यक्रमाला आले. वीरने कुंतीची कथा सांगितली आणि श्रोत्यांनी ती लक्षपूर्वक ऐकली. पण जेव्हां पारिजातने भक्त प्रल्हादाची कथा सांगितली तेव्हां त्यानंतर श्रोत्यांनी वामनावताराबद्दल प्रश्नांचा भडिमार केला. पहिल्यासारखीच अर्थहीन उत्तरें पारिजातने दिली.

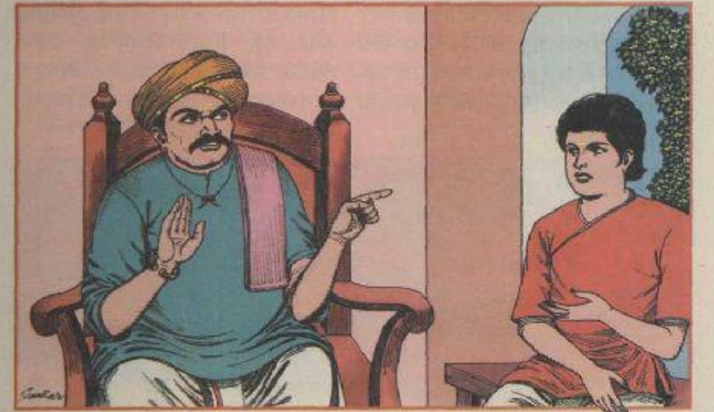
वीरला हे अगदीच विचित्र वाटत होते. त्यानंतर निशापूरमधें आणखी एक कार्यक्रम झाला. तिथेही हाच प्रकार घडला. वीरची कथाकथनाची पद्धत श्रोतृवर्गात उत्साह निर्माण करुं शकली नाही, त्यामुळें वीर जरा निराश झाला. शेवटचा आणखी एक प्रयत्न म्हणून त्याने एक सभा जागृतीपुरांत आयोजित करण्याचे ठरवले.

यापूर्वी जागृतीपुरांत वीरचा भव्य सत्कार झालेला होता. त्या गांवातले जाणकार लोक त्याला पारिजातपेक्षां जास्त श्रेष्ठ पंडित मानतील आणि त्याचा आदर राखतील अशी अशा त्याला वाटत होती. सभेची जुळवाजुळव करण्यासाठीं वीरने मदनला जागृतीपूरला धाडले. जेव्हां मदन तिथल्या ग्रामाधिकाऱ्याला भेटायला गेला, तेव्हां तो अधिकारी नाराजीने म्हणाला, "आम्ही वीरचा सत्कार केला म्हणून कांही लोकांना वाईट वाटते आहे कां? कीं ही चूक आहे असं वाटतंय? तसं असेल तर वीरने या गांवात येणे हे त्याच्या दृष्टीने ठीक होणार नाही."

"महाशय, वीरच्याबाबतीत आपला कांही-तरी गैरसमज दिसतो आहे. पारिजातने सभा जिंकली असं लोक म्हणतात म्हणून आपण वीरबद्दल अनादर दाखवता आहात. पण त्याचं खरं कारण आहे गांवकऱ्यांचे अज्ञान! त्यांच्या अडाणीपणाची फायदा घेऊन पारिजात आपल्या बुद्धिमत्तेची शेखी मिरवतो. त्याच्या भ्रमाचा भोपळा फक्त जागृतीपुरांतल्या गांवकऱ्यांमधेंच फुटण्यासारखा आहे. पारिजातची खरी परीक्षा करण्यासाठीच ही सभा आम्हाला तुमच्या गांवात करायची इच्छा आहे." त्यावर ग्रामाधिकारी चिडून म्हणाला, "पुन्हां पुन्हां तेच तेच काय सांगता आहात? पारिजात हा कांही विद्वान नाही, हे आम्हाला माहीत आहे, त्याच्यांत नांवापुरती देखील विद्वत्ता नाही. त्याला मात्र स्वतः महापंडित असल्याचा आव आणता येतो. म्हणून तो नेहमी आपलीच आख्याने ठरवतो. तो ग्रामाधिकारी आहे आणि आपल्या अधिकाराच्या जोरावर तो त्याच्या लोकांना मदत करुं शकतो. जे त्याला आवडत नाहीत, त्यांना तो त्रास देऊं शकतो, त्यांचे नुकसान करुं शकतो. म्हणून गांवकरी त्याच्याशी गोडीगुलाबीने वागून त्याची नाटकी स्तुती करतात. असले स्तुतीपाठक लोक त्याच्या सभांना लाचारीने, नाईलाजाने जातात. ज्या गांवात त्याची सभा असते, तिथे हे लोकही बरोबर जातात. आपली उपस्थिती त्याला जाणवून देण्या साठी ते उगीचच प्रश्न विचारतात. पारिजातच्या यशस्वी सभांचं हे खरं कारण आहे."

हे ऐकून मदन चक्रावला. त्याने ग्रामाधिकाऱ्याला म्हटलं, "साहेब, हे बरोबर आहे, पण हे लोक पारिजातच्या कथेबद्दल प्रश्न न विचारता इतर अनावश्यक प्रश्न कां विचारत बसतात?"

ग्रामाधिकाऱ्याने जास्तच चिडून उत्तर दिलं, "अहो, पारिजातच्या कथा ऐकायला आमचे

गांवकरी उत्सुक नसतात. उगीच डोकेदुखी निर्माण होते. म्हणून ते नुसते बसून राहतात. त्याचे आख्यान संपले रे संपले कीं त्यांच्या मनांत इतर जे विषय घोळत असतात, त्याच्याबद्दल ते विचारीत राहातात. आणि खरं पाहिलं तर पारिजातलाही त्या प्रश्नांची उत्तरें ठाऊक नसतात. गांवकऱ्यांनादेखील ठाऊक असतं कीं त्याच्याकडून नीट उत्तर मिळणारच नाही. म्हणून ते प्रत्येक उत्तराला "वा छान" म्हणून माना डोलावतात."

ही गोष्ट सांगून वेताळने आपली शंका व्यक्त करीत विक्रमार्काला विचारले, "राजन्, जागृतीपुरच्या ग्रामाधिकाऱ्याला पारिजातच्या बाबतीत सारी माहिती आहे. आपल्याला पंडित म्हटले जावे म्हणून त्याने काय काय नाटकें केली, थापा मारल्या, हे त्याला ठाऊक आहे. हे माहिती असून देखील त्याने वीरची सभा बोलावण्या-बाबत नकार दर्शविला. हा वीरसारख्या पंडिताचा अपमान नाही कां? ज्या गांवात वीरचा सत्कार झाला, त्याच गांवात वीरची सभा होऊं नये? त्याच्यावर हा राग कशासाठी? ग्रामाधिकाऱ्याची चीड कशापायी आहे? माझ्या या शंकांचं उत्तरं माहीत असूनही जर तू मौन पत्करलेस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकलें होतील."

विक्रमार्काने उत्तर दिले, "जागृतीपुरचा ग्रामाधिकारी वीरचा आदर करणारा आहे. त्याच्या मनांत वीरबद्दल नितांत प्रेम व कौतुक आहे. म्हणूनच त्याला वीरची सभा गांवात घ्यायची नाही आहे. पारिजातबरोबर वीरचेही कथाकथन ठेवणे हा उलट वीरचाच अपमान आहे. त्याचं आणखी एक महत्त्वाचं कारण आहे. वीर हुशार आहे पण त्याला धोरण कमी आहे. नाटकी पंडितांच्या या असल्या चाली त्याला समजत नाहीत. लोकांचा पवित्रा, खोटेपणा हा त्याला अजून नीट ओळखता येत नाही. म्हणूनच त्याने पारिजातच्या सभेंत भाग घेऊन दर वेळी हार मानली. जागृतीपुरच्या ग्रामाधिकाऱ्याला वीरसाठी आणखी एक पराभव नको होता, खोट्या पंडिताशी चुरस नको होती. तसं केल्यामुळें वीरच्या आजपर्यंतच्या कीर्तीला काळिमा लागला असता.

यांत ग्रामाधिकाऱ्याची मुळींच चूक नाही, किंवा त्याने जाणूनबुजून वीरचा अपमानही केलेला नाही. जो कांही विचार त्याने ठरवला. त्यांत वीरची भलाईच होती. कारण कांहीही असो, दुष्ट व खोट्या माणसांपासून लांब राहाणे हे केव्हांही श्रेयस्कर असते."

सोलाची मऊ खेळणीं

मऊ, गुबगुबीत खेळणीं भारतांत पूर्वी नव्हती कां? हो तर, लहान मुलांना हाताळायला सुलभ व सुरक्षित अशी खेळणीं आपल्याकडे कित्येक शतकांपूर्वीपासून बनली जात आहेत. म्हणजे सध्यांचे लोकप्रिय 'टेडी' किंवा 'बनी' नव्हेत. ही खेळणीं कृत्रिम धाग्यांच्या कापडाची व साहित्यापासून बनवतात.

जुनी भारतीय खेळणीं झाडांच्या सालीपासून, तंतूपासून बनवतात आणि थर्मोकोल इतकी वजनाला हलकी असतात. त्यांची किंमतही फारच कमी, परवडण्याजोगी असते, हे आणखी एक विशेष।

दलदलींत उगवणाऱ्या बांबू गवतांपैकीं सोला हे एक प्रकारचे वांसे गवत पश्चिम बंगालमधें अमाप सांपडते. कुशल बंगाली कलाकार यापासून अनेक निरनिराळ्या वस्तू बनवतात.

या जाड गवताची वरची कठीण साल कोयतीने तासून काढली कीं, आंतला दुधी गाभा दिसतो. याचे आकार कापून खेळणीं, सजावटीसाठीं साहित्य, व शोभेच्या वस्तू तयार करतात.

ब्रिटिश राजवटींत या सोलाच्या टोप्या हिंदुस्तानच्या रणरणत्या उन्हापासून संरक्षण करण्यासाठीं ब्रिटिश अधिकाऱ्यांच्या डोक्यावर असत.

बंगालमधें तुम्ही दुर्गापूजेच्या काळांत गेला असलात तर देवी दुर्गेचे व इतर देवतांची अलंकारमय सजावट पाहिली असेलच. त्या वस्तू सोलापासूनच केल्या जातात.

बंगाली हिंदू नवरदेव डोक्यावर घालतो तो टोपोर आणि वधूच्या डोक्यावर विराजमान असलेला मुकुट हे देखील याच गवतापासून केलेले असतात.

कर्ज न देणारा

शिवपुरांत आनंद नुकताच राहायला आला होता. या गांवात त्याने चार एकरांचे शेत विकत घेतले होते. दहा दुभत्या गाई खरेदी केल्या होत्या. शेती व दुधाचा धंदा केला तर इथें सुखाने आरामांत राहाता येईल असा त्याचा विचार होता. परंतु त्याच्या मुलीचे अचानक लग्न ठरले. वरपक्षाकडील मंडळींना शक्य तितक्या लौकरचा मुहूर्त हवा होता.

"वर्षभरानंतर लग्न झाले असते तर मला पैशाची तसी अडचण भासली नसती. पैसे जमवण्यासाठी धांवपळ करावी लागली नसती. ताबडतोब लग्नाचा खर्च करण्यासाठी माझ्याजवळ तेवढी मोठी रकम शिल्लक नाही. कमीतकमी दोनशे सोन्याच्या मोहरा मला कर्जाऊ घ्याव्या लागतील. या गांवात मी आहे नवखा; इथें मला कोण कर्ज देईल बरं?" आनंदने पत्नीला सांगितले. या चिंतेमुळें दोघेही गंभीर होते.

आनंदची पत्नी राजेश्वरी हिने आजूबाजूला चौकशी केली आणि या गांवात दोन सावकार आहेत ही बातमी आणली. ती आनंदला म्हणाली, "एकाचं नांव पूरण आहे. तो शेत गहाण ठेवून कर्ज देतो. दुसरा सावकार आहे सूरज. तो सोने तारण ठेवून रक्कम उसनी देतो."

पण आनंदला वाटलं कीं दोनशे मोहरा म्हणजे कांही अगदी फार मोठी रक्कम नव्हे. म्हणून त्याच्या शब्दावर विश्वास ठेवणाऱ्याकडून तात्पुरती कर्जाऊ रक्कम मिळाली तर बरं, असं त्याला वाटतं होतं. त्याला शेत गहाण ठेवायचं नव्हतं. बायकांना शुभप्रसंगी दागिने घालायचे असतात, म्हणून सोने गहाण ठेवायचीही त्याची इच्छा नव्हती. त्याऐवजी थोडा जास्त व्याजाचा दर द्यायची त्याची तयारी होती.

आनंदची ही समस्या कळल्यावर त्याचा शेजारी यादवने त्याला सांगितलं, "या गांवात गहाणाशिवाय कुणीही कर्ज देणार नाही. परंतु शेजारच्या गांवातला परंधाम आहे ना, तो अनोळखी लोकांना कर्ज देतो. जर तुला दोनशे मोहरा कर्जाऊ हव्या असतील, तर सहा महिन्यांनंतर चारशे मोहरा परत द्याव्या लागतील. तू तयार असलास तर त्याला जाऊन भेट."

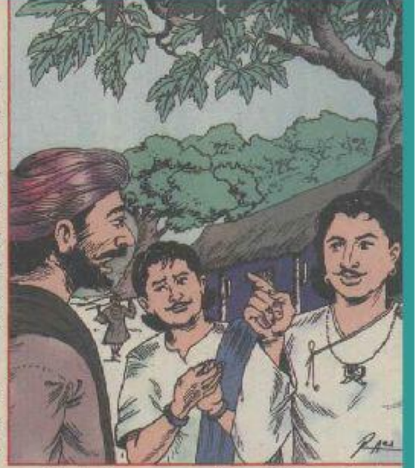
लक्ष्मण प्रताप

आनंदला काय करावे ते समजेना. तितक्यांत एक तिशीचा तरुण तिथें आला. पांढरे स्वच्छ कपडे, गोरागोमटा दिसणारा तो तरुण यादवला म्हणाला, "यादवजी, काय झालं काय? तुम्ही एका आठवड्यांत परत देतो म्हणून शब्द दिलात आणि दोन महिने झाले तरी अजून तुम्ही शंभर मोहरा परत दिल्या नाहीत. तुम्हाला शोधलं तरी तुम्ही दिसलाच नाहीत. मी कांही ती रक्कम परत मागत नाही. पण तुम्ही नेहमीसारखे घरी येत चला हं!" असं म्हणून तो तरुण निघून गेला.

आनंदने उत्सुकतेने विचारलं, "हे गृहस्थ कोण आहेत?" "त्यांचं नांव वल्लभ आहे. खूप चांगला आहे, श्रीमंत आहे. अडचणींत असलेल्याला मदत करतो, व्याज मागत नाही." यादवने त्या तरुणाची माहिती दिली.

"तुम्ही माझी ओळख करुन दिली असतीत तर बरं झालं असतं." आनंद चटकन म्हणाला. यादव संकोचून त्यावर बोलला, "ओळख झालीच कीं! पण वल्लभचा स्वभाव वेगळा आहे. जे वाटतं, ते तो स्पष्ट बोलतो. मनांत कांहीही लपवत नाही. आमची खूप जुनी ओळख आहे, म्हणून तो कांही बोलला तरी आम्ही गप्प बसतो. परंतु नवीन माणसाला त्याचा झटका बसतो. तो सर्वांनाच कर्ज देत नाही. कर्ज फेडलं तरी किंवा नाही फेडलं तरी, दोन्ही तऱ्हेने मन बेचैन असतं. म्हणून जरी आमची जुनी मैत्री असली तरी त्याच्याकडे कर्ज मागायला जरासा संकोच वाटतो."

"पण मी वायद्याप्रमाणें घेतलेले कर्ज वेळेवर देईन, म्हणून त्यांच्याकडून कर्ज घेताना मला

मुळींच संकोच वाटणार नाही. कर्ज दिलं नाही तरी त्यांत वाईट कशाला वाटून घ्यायचं?" आनंदने आश्चर्याच्या सुरांत विचारलं.

"तू एकदा त्या अनुभवांतून गेलास ना कीं मग त्याचा अर्थ तुला नीट कळेल." असं म्हणून यादव निघून गेला. आनंदचा यादवच्या बोलण्यावर विश्वास बसला नाही. त्याने वल्लभकडून मदत घ्यायचा निर्णय घेतला. त्या दिवशी संध्याकाळीं तो वल्लभच्या घरी गेला.

त्यावेळेला वल्लभ आणि त्याचे वडील घराच्या ओटीवर बसून मोठ्याने वाद घालीत होते.

"तुम्हीच तर खरेदी करायचा जोर धरलात, तोही मी विचारल्यानंतर. तुमच्या इच्छेप्रमाणं सगळं व्हावं ही अटदेखील मी मान्य केली. इतकं सारं होऊनदेखील मी म्हशी खरीदल्या, आणि

माझा निर्णय मला ठीक वाटतोय. तुमचं मन मी दुखावलं, त्याबद्दल मला वाईट वाटतंय." वल्लभ पित्याला म्हणत होता.

"बाळ, तू सल्ला मागितलास, मी दिला. मला तुझ्या धोरणी स्वभावाबद्दल खात्री आहे. तू कांहीही कर, मला त्यांत आनंद आहे. उगीच चिंता करुं नकोस." वडील म्हणाले.

आनंदने दोघांची चर्चा ऐकली होती. त्याच्या मनांत आलं, "वल्लभचं मन किती कोमल आहे. अशा चांगल्या माणसाबद्दल यादवने असं कां म्हणावं बरं?"

तेवढ्यांत वल्लभला आनंद दिसला आणि त्याने बोलणे बंद केले. वल्लभने आपली ओळख करुन देताना म्हटले, "मी आपलं नांव ऐकलंय. आज सकाळीं यादवच्याबरोबर पाहिलं होतंच. पण माझी ओळख तेव्हां सांगताना मला संकोच वाटला, म्हणून मी गप्प होतो. राग मानूं नका हां!"

"अहो, त्यांत काय बिघडलं? माझाही स्वभाव तसाच आहे. पण तुम्हाला जरुर पडली असेल, म्हणून स्वतःलाच ओळख सांगायची वेळ आली असेल."

आनंदने आपला परिचय देऊन वल्लभकडे पैशाची मदत मागितली.

वल्लभने लगेच सांगितले, "मी लागलीच उत्तर देतोय, म्हणून राग मानूं नका. मी बराच विचार करुन कांही नियम स्वतःशी ठरवून ठेवले आहेत. त्यानुसार नव्या व्यक्तीशी परिचय होताना कर्जानि सुरवात करायची नाही. तुमची गरज अगदी रास्त आहे. तुमच्या मुलीच्या लग्नांत जर माझी मदत होऊं शकली तर तेही पुण्य मला मिळेलच. पण तुम्हाला मदत करता येणार नाही, त्याचे मला फार वाईट वाटते आहे."

निराश होऊन आनंद घरीं परतला. तोपर्यंत त्याचा थोरला भाऊ विनोद आलेला होता व आनंदची वाटच पहात होता. भावाला बघून विनोद म्हणाला, "अरे, मुलीचं लग्न ठरल्याचं कळलं. मला वाटलं तुला थोडीफार पैशाची जरुर असेल. सध्यां माझी परिस्थिती, धंदा, चांगला चाललाय. म्हणून तुझ्यासाठी हजार मोहरा घेऊन आलोय. तुला जेव्हां शक्य होईल तेव्हां परत दे."

अडचणीचे निवारण झाले म्हणून आनंदला समाधान वाटले. तो भावाच्या पायां पडला आणि सरळ मंदिरात गेला.

मंदिराच्या आवारांत वल्लभ त्याला पुन्हां

भेटला. तो म्हणाला, "तुम्ही देवाच्या दर्शनाला आलात होय? आणि कां यायचं नाही? तुम्हाला कर्ज नाकारताना माझ्या मनाला फार त्रास झाला, मला फार वाईट वाटले. तुम्हालाही वाईट वाटले असेलच. माझ्यापाशीं धन आहे, पण नियमाचे पालन करण्यासाठी मला नाही म्हणणे भाग होते. मन शांत होण्यासाठीं मी मंदिरात आलो. पण ही बोंच माझ्या मनांत कायम टोंचत राहील."

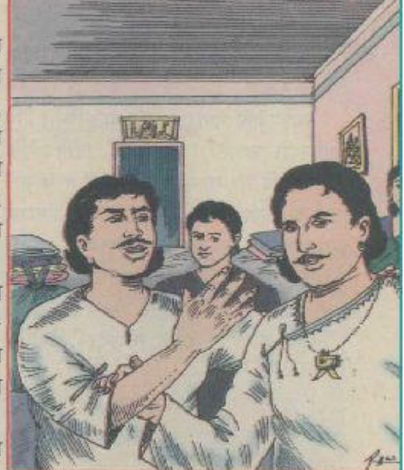
आनंद त्याला म्हणाला, "आपण कां उगाच चिंता करता आहात? एकदम अपरिचित व्यक्तीकडे कर्ज मागणें ही माझीच चूक आहे. आपण कर्ज नाकारलेत हे अगदी योग्य आणि सुसंगत आहे."

"माझ्याकडे कर्ज मागणें ही चूक वाटतेय तुम्हाला! म्हणजे माझ्या व्यवहारामुळें तुमचे मन दुखावले गेले असा अर्थ झाला. म्हणूनच तुम्हीदेखील मंदिरात आलाव. माझा अंदाज बरोबर आहे ना?" वल्लभने विचारले.

आनंद त्याला सांगितले कीं थोरल्या भावाने योग्यवेळीं मदत केली आहे. त्यावर वल्लभ म्हणाला, "चांगुलपणाचे फळ चांगल्या लोकांना मिळतेच. तेव्हां आता तुम्ही एक चांगले गृहस्थ आहात हे सिद्ध झालं. पण वाईट इतकंच वाटतं कीं एका चांगल्या व्यक्तीला मी मदत केली नाही. आता माझी बोंच दुप्पट वाढलीय."

आनंदला वल्लभची समजूत पटवण्यास जरा वेळ लागला, कीं वल्लभच्या व्यवहारामुळें आनंद नाराज मुळींच नव्हता, उलट तो फारच खूष झालेला होता.

दोन दिवसानंतर वल्लभ व आनंदची भेट पुन्हां

कापडाच्या दुकानांत झाली. वल्लभला वाटलं कीं आनंद स्वस्त दरांतले कपडे खरेदी करतोय. म्हणून तो पुन्हां म्हणाला, "तुम्ही मागितल्याबरोबर मी लगेच रक्कम दिली असती तर तुम्ही जास्त चांगले कपडे घेतले असतेत."

जिथें जिथें ते दोघेजण गांवात भेटत, तिथें तिथें वल्लभ आपण कर्ज देऊं शकलो नाही त्याबद्दल खंत प्रकट करीत राहिला.

आनंदने मुलीच्या लग्नासाठी वल्लभला सहकुटुंब बोलावले. तेव्हां वल्लभ म्हणाला, 'पैसे असूनदेखील मी तुम्हाला देऊं शकलो नाही. तरीसुद्धां तुम्ही आम्हाला निमंत्रण दिलेत!"

इकडे लग्नविधी चालूं होता तिथेही वल्लभ आपले हे दुःख पुन्हां पुन्हां सांगत होता. त्याला गप्प करायला आनंदला जितका त्रास पडला

तितका व्याही मंडळींची सरबराई करतानादेखील पडला नव्हता.

त्याचवेळीं आनंदचा मोठा भाऊ विनोद तिथें आला नि म्हणाला, "अरे आनंद, आत्ताच मला कळलं कीं नवऱ्या मुलाची थोरली व धाकटी बहीण व त्यांचे नवरे यांना आपण आणखी मानपान करायला हवेत म्हणे! त्यांच्या घरांतली ही रीत आहे, की कपडे आणि अंगठ्या द्यायच्या. पण तू फक्त सर्वांना साड्या, कपडे दिलेस, पण अंगठ्या राहिल्यात म्हणून जरा नाराजी व गोंधळ झालाय."

"आता काय करायचं रे? माझी तर सारी रक्कम खर्च झालीय." आनंदने आपली चिंता व्यक्त केली.

वल्लभने लगेच म्हटलं, "जेव्हां तुम्ही मागितलेत तेव्हांच जर मी पैसे दिले असते तर ही आत्ताची चिंता उपटली नसती. माझा नियम म्हणून मी मदत केली नाही. तुमच्या साऱ्या काळज्यांचं मूळ कारण मी आहे." असं तो पुन्हा पुन्हां म्हणत राहिला.

तेव्हां विनोदने मधेंच तोंड खुपसलं व तो वल्लभला म्हणाला, "कर्ज देताना ओळख असली पाहिजे हाच तुमचा नियम आहे ना? आता तर तुम्ही माझ्या भावाचे चांगले परिचित मित्र आहात. तेव्हां आता शंका कसली? दोनशे मोहरा निर्धोकपणें तुम्ही त्याला आता देऊं शकता कीं! हे तुमच्या नियमाविरुद्ध नाही. लग्नही पार पडेल आणि तुम्हाला त्यामुळें आनंद होईल."

"असं आहे होय? हो, तुम्ही बरोबर बोललात. मी आत्ता आलो." असं म्हणून वल्लभ तिथून निसटला.

आनंद पडेल चेहऱ्याने उभा होता. त्याला विनोद म्हणाला, "अरे, त्याच्यापासून तुझी सुटका करण्यासाठीं मी हे नाटक रचले. आता तो तुझ्यापासून मैलभर दूर राहील. मीच वरपक्षावर हा दोष थोपला होता. घाबरुं नकोस. त्यांनी कांहीच मागितलेलं नाही."

त्यानंतर लग्न समारंभ आनंदात पार पडला. तेव्हांपासून वल्लभ कधी आनंदला भेटायला आला नाही. त्याशिवाय 'मी तुम्हाला मदत करुं शकलो नाही' असं म्हणून इतरांना खिजवण्याची जी खोड वल्लभला जडली होती, तीही सुटली.

भारतीय दंतकथा - १३

चोरापासून सुटका नाही

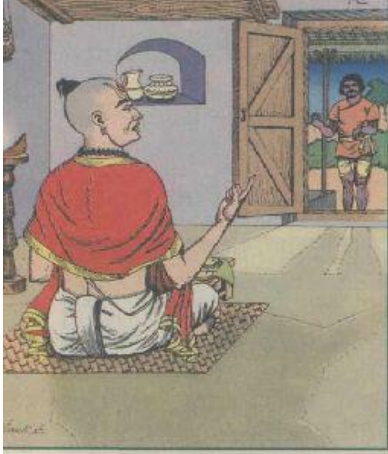

महान संतकवी तुलसीदास यांचा वाराणसीमधें एक लहान आश्रम होता. त्याचे कांही एकनिष्ठ सेवक फक्त त्याच्याजवळ राहात होते. तुलसीदासाचा बहुतेक सारा वेळ श्रीरामचरितमानस या अमर महाकाव्याचे लेखन करण्यांतच जात होता. त्याचे काव्य सुमधुर होते. काव्य लिहीत असताना तो त्या ओळी हळू आवाजांत गात असे. जो कुणी त्या मोहक स्वरांतल्या पंक्ती ऐकत बसे, तो तिथून उठतच नसे. त्याच्या मातीच्या झोंपडीबाहेर अनेक भक्तगण अनेक प्रहर झाले तरी ऐकतच बसत.

तुलसीदासाच्या आश्रमापासून कांही अंतरावरच तिमा हा चोर राहात होता. नगराच्या शिपायांनी त्याला त्याच्या गुन्ह्याबद्दल अनेकवेळां पकडून बंदीवासांत टाकले होते. पण एकदा तो बंदीशाळेंतून बाहेर पडला कीं त्याचा हा वाईट धंदा तो पुन्हां चालू करीत असे.

तुलसीदासाच्या आश्रमाचे प्रवेशद्वार रात्रंदिवस उघडेच असे. त्याचप्रमाणें आश्रमाच्या दालनांचे, घरांचे दरवाजेही उघडे असत. त्याची उत्सुकता त्याला स्वस्थ बसूं देईना. एकदा कांही भक्तांचा एक समूह आश्रमांत दर्शनासाठी जात होता; तिमा त्यांच्यापाठोपाठ आंत शिरला. त्या भक्तांपैकीं कांहीजण व्यापारी होते व ते खरेदीसाठीं या नगरींत आले होते. पण ते जेव्हां आश्रमांत विश्राम करण्यासाठीं थांबले, तेव्हां तुलसीदासाचे मनभावन गायन ऐकून ते इतके लुब्ध झाले कीं त्यांना त्यांच्या सामानाची आठवण राहिली नाही. तुलसीदासाच्या झोंपडीतच एका कोंपऱ्यांत त्यांनी आपल्या थैल्यांची गांठोडी ठेवली आणि ते तुलसीदासाचे पठण ऐकत बसले.

तिमा त्यांच्या पाठीमागेंच बसला होता, पण, त्याचे डोळे मात्र त्या व्यापाऱ्यांच्या गांठोड्यांवर

रोखलेले होते. पण त्याचे मनही तुलसीदासाच्या काव्यामधें केव्हां नि कसे गुंतले गेले हे त्यालाही समजले नाही. त्यानी म्हटलेली कवने इतकी सुंदर नि चित्तवेधक होती कीं थोड्याच वेळांत आपण आश्रमांत कोणत्या हेतूने आलो हेदेखील तिमा विसरला.

दुसऱ्या दिवशी पुन्हां तो आश्रमांत आला आणि नंतर तर रोजच येऊं लागला, व आश्रमांत राहाणाऱ्या तापसांच्या परिचयाचा झाला. त्या आश्रमवासीयांचा समज झाला कीं हाही तुलसीदासाप्रमाणे श्रीरामाचा निष्ठावान भक्त आहे, व तुलसीदासाचे काव्य ऐकणारा एक रसिक श्रोता! पण तिमा मात्र कांहीतरी चांगला डल्ला मिळेल म्हणून योग्य संधीची वाट पाहात होता.

एके दिवशी, जवळच्याच सारनाथ गांवातला एक शेट तुलसीदासांकडे आला. त्याला पाहून तिमाला फारच आनंद झाला. आश्रमांतल्या इतर सेवकांच्या बोलण्यावरुन तिमाला समजलं कीं शेटजी कांहीतरी मूल्यवान खरेदी करायला तिथें आले होते. पण त्या रात्रीं शिवमंदिरात मोठा उत्सव होता. तो पाहून रात्रीं आश्रमांत ते मुक्काम करणार होते.

तिमासाठी ही नामी संधी होती. पूर्वी एकदा याच शेटजींच्या हवेलींत चोरी करीत असताना शेटजींच्या नोकरांनी तिमाला पकडला होता. भरपूर मार खाऊनच तिमा परत आला होता. शेटजींनी कांही तिमाला ओळखले नसते. तेव्हां शेटजींचे सामान त्याला रात्रीं गुपचूप पळवता आले असते.

शेटजींच्याबरोबर आश्रमांत राहणारे सगळेच सेवक व भक्त रात्रीं शिवमंदिरात जायला निघाले. आश्रमांत फक्त तिमा आणि तुलसीदास असे दोघेच उरले. तिमाला आपले भाग्यच फळफळले असे वाटले. पण कुणालाही आपल्याबद्दल संशय येऊं नये म्हणून तो कवींच्या झोंपडीसमोर उभा राहिला. त्याच्याकडे पाहून तुलसीदासांनी मंदस्मित केले व त्याला विचारले, "तुला कांही मला सांगायचे आहे कां?"

"नाही, गुरुजी, मी आता घरी जाईन असं म्हणतोय. पण आश्रमांत कुणीच नाही. आपण एकटे आहात." तिमाने चांचरत सांगितले.

"कोण म्हणतोय आश्रमांत कुणीही नाही? तू चिंता करुं नकोस, तू जाऊं शकतोस बाळा!"

"गुरुजी, मी खरंच सांगतोय, आश्रमांत खरोखरच इतर कुणीही नाही आणि सारी दारें अगदी सताड उघडी आहेत." तिमाने ठासून सांगितले.

"कोण म्हणतोय सगळी दारें अगदीं सताड उघडी आहेत म्हणून?" असं म्हणून कवीश्वर पुन्हां काव्याचे लेखन करण्यांत गुंग झाले.

क्षणभर तिमाला मौज वाटली. ती चांदणी रात्र होती. तिमाने हळूंच शेटजींची थैली उचलली आणि तो एका दारांतून बाहेर जाण्यास निघाला.

पण समोरच त्याच्या दृष्टीस काय पडले? तिथें कुणीतरी धनुष्यबाण घेऊन दारासमोर फिरत होते. बहुतेक मंदिरांतल्या उत्सवांतला एखादा नट आपले काम संपवून त्याच वेषांत परत आला असावा व आपल्या सहकाऱ्यांची वाट बघत असावा असे तिमाला वाटले. तिमा दुसऱ्या दाराकडे वळला. तिथेंही तोच पहारा! तो तरुण नट वा पहारेकरी इतक्या डौलांत हळूं हळूं पाय उचलत होता कीं ते पाहून आगळेच समाधान वाटत होते. तिमाची नजर त्याच्यावर खिळून राहिली. परंतु शेटजी व इतर आश्रमांतली मंडळी परत येण्यापूर्वी त्याला तिथून पिशवी घेऊन पसार व्हायचे होते.

तो तिसऱ्या दाराकडे गेला. पण हा हुशार संरक्षक तिमाचा पवित्रा ओळखून असावा. तिथेही तो बाहेर उभा होताच. हरकत नाही. चौथ्या बाजूलाही दार आहे, तिमाच्या मनांत आले. तो घाईघाईने तिकडे गेला. तर काय; ती झगमगीत आकृती तिथेही उभी राहून राखण करीत होतीच.

"तुला काय झालंय? तू प्रत्येक दारापाशीं जाऊन परत कां फिरतो आहेस रे?" तुलसीदासांनी त्याला प्रेमाने विचारले. तिमाच्या अंगावरुन जणूं जादूचे मोरपीसच फिरले! तो बेशुद्ध होऊन धाडकन खाली पडला. तुलसीदासांनी त्याच्यावर पाणी शिंपडले आणि थोड्याच वेळांत तो शुद्धीवर आला.

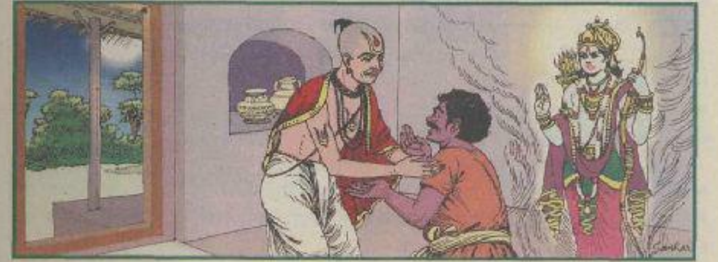
"गुरुजी, मी कुणाला पाहिलं होतं? तुमच्या आश्रमाचं रक्षण करणारा हा कोण विचित्र शस्त्रधारी होता?"

"विचित्र कसला रे बाळा? तो तर तुझ्यानिकट आहे - तुझ्या मनांतच बसलेला आहे रे तो! तो प्रभुरामचंद्र नव्हे कां?"

तिमा आनंदाने किंचाळला व तुलसीदासाच्या पायांवर त्याने लोटांगण घातले. "मला क्षमा करा, गुरुदेव, या पाप्याला क्षमा करा हो!" आणि तो ढसाढसा रडायला लागला.

त्याचे सांत्वन करीत व तुलसीदास म्हणाले, "अरे माझ्या बाळा, तू आता कुणी दुराचारी, पापी राहिलेला नाहीस. तू तर अत्यंत भाग्यवान लोकांपैकीं एक आहेस. तुला तर प्रभु रामचंद्राचे प्रत्यक्ष दर्शन झाले आहे!!"

त्यानंतर तिमा आश्रमांतच राहिला आणि तुलसीदासांचा आजन्म एकनिष्ठ सेवक बनला.

तृप्ती

भर दुपारची वेळ नदीच्या किनाऱ्यावर एका झाडाच्या छायेंत स्वामीजी ध्यानमग्न होते. त्यावेळीं तिथें एक गरीब तरुण आला. तो फार चिंताग्रस्त वाटत होता.

स्वामीजींच्या ध्यानांत विघ्न आणता कामा नये या भावनेने तो त्यांच्यासमोर गुडघे टेकून थोडा वेळ बसून राहिला. परंतु स्वामीजी कांही डोळे उघडेनात. आणखी जरा वेळ वाट बघून त्याने हळूंच हांक मारली, "स्वामीजी!"

स्वामीजींनी डोळे उघडले आणि तरुणाला न्याहाळून त्यांनी विचारले, "बोल पुत्रा, तुला कसली चिंता आहे?"

"स्वामीजी, माझं नांव धनदास आहे. पण माझ्यापाशीं एक फुटकी कवडीदेखील नाही. गोळाभर अन्नासाठी मला दिवसभर वणवण करावी लागते. माझ्याजवळ धनसंपत्ती कां नसावी? मला तर वाटतं कीं या असल्या दारिद्र्यापेक्षां मरण केव्हांही जास्त चांगले!" उसासा टाकीत तो तरुण म्हणाला.

"तुझं नांव आहे धनदास आणि ते अगदी छान आहे कीं! तुझी काळजी मी सोडवीन. इथें नव्हे, दुसरीकडे! तू माझ्याबरोबर आत्ता चल!" स्वामीजींनी म्हटलं. आणि स्वामीजी व त्यांच्या पाठीमागून धनदास असे तिथून चालत निघाले.

थोडा वेळ चालल्यानंतर ते दोघेजण एका मोठ्या वाड्यापाशी पोंचले. तिथें विवाहाची जेवणावळ चालली होती. त्या घराचा मालक श्रीमंत होता. स्वामीजींना पाहून त्या मालकाने त्यांना नमस्कार केला व आदरपूर्वक आंत नेले. धनदासदेखील त्यांच्या पाठोपाठ आंत गेला.

"स्वामीजी, मी आपला सेवक आहे. आपल्याला जे हवं असेल ते सांगावं. लागलीच आपल्याला द्यायची व्यवस्था होईल." त्या धनिकाने नम्रतापूर्वक सांगितले.

"ठीक आहे. तू तुझ्या गडबडींत आहेस. मला जे हवे आहे ते मी नोकरांकडून अवश्य मागून घेईन." स्वामीजींनी सांगितले. धनदासला घेऊन स्वामीजी स्वयंपाक घरांत गेले. तिथें भल्या मोठ्या पातेल्यांतून पदार्थ शिजत ठेवलेले होते. अनेक पक्वान्नांनी भरलेल्या पराती होत्या.

गोपीनाथ

धनदासने एक मोठा थाळा घेतला. त्यांत मेवामिठाई व पदार्थ भरले आणि तो बकाबका खाऊ लागला. घटकाभर तो जेवत होता. त्याचे पोट तुडुंब भरले होते. त्याला जास्ती जेवण जाईना.

स्वामीजींनी त्याला प्रेमाने म्हटले, "अरे, थांबलास कां? जेव ना, अगदी पाहिजे तितकं खा!"

"माझ्याच्यानी आता खाववत नाही स्वामीजी. मी इतके जेवलोय. तेच खूप झालंय!" धनदासने दमल्याभागल्या स्वरांत म्हटले.

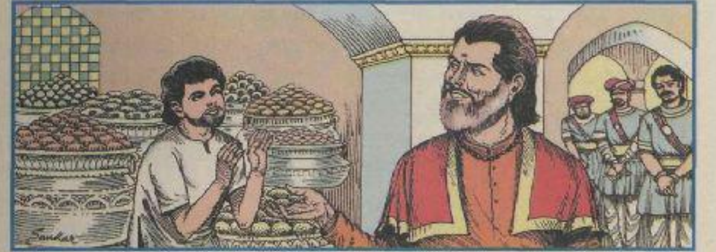
"अरे, असं काय करतो आहेस? इथें पक्वान्नांच्या राशी लागल्या आहेत. असं भोजन कांही रोज मिळत नाही. याच्यापेक्षां तुला आणखी कांहीतरी हवंय कां? खा, अगदी पोट भर खा!" स्वामीजी त्याला म्हणाले.

"क्षमा करा स्वामीजी, पुष्कळ दिवस खाता येईल इतकं अन्न मी एकाच वेळीं कसं खाऊं? ते कसं शक्य आहे? एका दिवशी जेवढं खायला हवं. ते त्याच दिवशी थोडं थोडं करत सगळं खाता येतं." धनदास त्यांना म्हणाला.

"तू अगदी योग्य सांगितलंस. पण मग धनाच्या बाबतींत तुझा तसा विचार कां होत नाही? तुला धनाचा दास म्हणवून घेणं आवडतं, पण धनाचा मालक म्हणवून घेणं आवडत नाही कां? जमेल तितकी मेहनत करुन कष्ट करुन कमाई सांठवायला नको कां? माणसांत हांव नसावी. अपेक्षांची पूर्ती झाली नाही तर माणूस अशांत, अतृप्त राहातो. त्याला नीट झोंप लागत नाही. जीवन असह्य होतं. ज्याच्या जीवनांत शांती नसते, तो माणूस जगण्यास लायक राहात नाही मनुष्याला आयुष्यांत हवं असतं समाधान, तृप्ती!" स्वामीजींनी त्याला समजावलं.

"स्वामीजी, माझी समस्या कशी सोडवायची त्याचा मार्ग मला आता मिळाला."

असं म्हणून धनदासने वाकून त्यांचे पाय धरले, व त्यांना वंदन केले आणि नंतर तो तिथून चालता झाला.

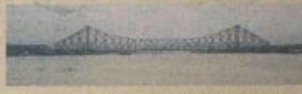
भारताची ओ

१. स्वातंत्र्यापूर्वी ब्रिटिश सरकारची उन्हाळ्याची राजधानी कोणती होती?
अ. श्रीनगर ब. शिमला
क. डेहराडून ड. डलहौसी

२. खाली दिलेल्या नद्यांपैकीं कोणत्या नदीच्या सालेरी, प्राणहिता व इंद्रावती या उपनद्या आहेत?
अ. कृष्णा ब. गोदावरी
क. कावेरी सावरमती.

३. या चित्रांत काय विचित्र आहे?

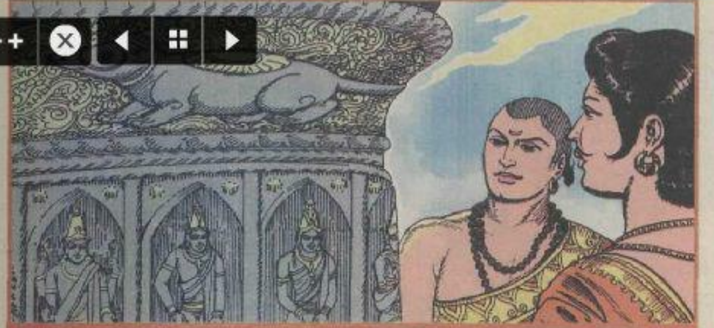
४. हा पूल ओळखता येतोय कां? हा कुठे आहे आणि कोणत्या नदीवर आहे?

५. पंजाब व हरियाणा यांची एकच राजधानी आहे. चंडीगडपूर्वी पंजाबची राजधानी कोणती होती?
अ. जालंदर ब. लुधियाना
क. अमृतसर ड. शिमला

६. जर बंगलोर ही भारताची सिलीकॉन व्हॅली आहे, तर भारताची पोलादी नगरी कोणती आहे?
अ. सेलम ब. राउरकेला
क. जमशेदपूर ड. भिलाई

ऐप्रिलमधल्या कोड्याची उत्तरें

१. डॉ. होमी भाभा
२. १९६४, देविकाराणी रोअरिच
३. डॉ. एस्. झेड. कासीम
४. २१ अंध गिर्यारोहकांची ही पहिली तुकडी होती. त्यांना गिर्यारोहणाचे प्रशिक्षण हिमालयन इन्स्टिट्यूट ऑफ माऊंटनियरिंग या संस्थेत दिले गेले.
५. यासीम मर्चंट
६. डॉ. सलीम अली; रोम्युलस व्हिटेकर
७. एप्रिल १, १९५७
८. तेनसिंग नोर्के व सर एडमंड हिलरी यांनी एव्हरेस्ट वर चढाई केली.
९. परम वीर चक्र
१०. विजय अमृतराज.

गणेश पुराण

वातापि गणपतीच्या मूर्तीत कोरलेल्या निरनिराळ्या देवतांचे गायन ऐकून अगस्त्य त्यांत तन्मय झाले व म्हणाले - "हे वातापि गणपती! तूच स्वतःच्या मूर्तीतले शिल्प कोरून काढलंस! इतकं सुंदर शिल्प आणखी कोणाला साध्य होईल?"

तेव्हां मूर्तीतून गणनायक म्हणाला - "अगस्त्य महर्षी! मी स्वतःसाठी हे शिल्प कलेचे काम केले नाही. तुझ्या मनाचं समाधान व्हावं, तुझी इच्छा पूर्ण व्हावी यासाठी केलं. ह्यांत जे कलाकौशल्य आहे हे कांही काळच राहील. त्यानंतर ते अदृश्य होईल. द्वापार युगांत धर्मराज युधिष्ठिर अश्वमेध यज्ञ करील. त्या वेळी याच जागी आणखी एका विशाल मूर्तीची स्थापना होईल." असे सांगून धौम्य ऋषी अर्जुनाला म्हणाले - "अर्जुना! तेच हे शिल्प आपण आज पहात आहो!" असे सांगून धौम्य ऋषी थांबले.

अर्जुनाने त्या मूर्तीला प्रदक्षिणा घातल्या, व भक्तीपूर्वक ती मूर्ती लक्ष देऊन पाहिली. ते महाशिल्प गणेशाचेच होते. त्या गणनायकाच्या बरोबरच ब्रह्मदेव, विष्णू व महेश या त्रिमूर्ती, जगदंबा, लक्ष्मी, पार्वती व सरस्वती आणि नवग्रहांपासून इतर सर्व देवीदेवता कोरलेल्या होत्या. गणेशमूर्तीच्या दोन्ही पायाजवळ विघ्न बांधलेले होते. मूषकराजाची शेपटी मूर्तीच्या चारी बाजूला वलयासारखी होती. त्या गणेशाची शोभा पाहाण्यास सहस्रावधी डोळेसुद्धा अपुरे पडतील असे वाटत होते. सर्व बाजूंनी पाहून झाल्यावर अर्जुन धौम्य ऋषींना म्हणाला - "मुनीश्वरा! अशा सुंदर गणेश मूर्तीच्या चारी बाजूला एक मोठे नगर वसले आणि त्याची भरभराट झाली. मग अशी दशा आता कां व्हावी?

वातापि नगराची गाथा ऐकावी, असे कुतूहल मनांत आहे!"

धौम्य मुनी वातापि नगराची कथा त्यांना सांगू लागले:

अगस्त्य ऋषींनी लोपामुद्रेच्या इच्छेप्रमाणे कांही एक वांचविण्याचा विचार मनांत आणू न देतां जवळ असलेले सर्व धन वांटून टाकले आणि एका लोकसत्ताक राज्याची स्थापना केली. नंतर "नागरिक कर्तव्यकर्मांचे पालन करीत रहा" असे नागरिकांना सांगून अंगावरच्या वस्त्रानिशी ते लोपामुद्रेला बरोबर घेऊन आपल्या आश्रमांत परतले.

गणनायकाचे कलाकौशल्य हे प्रजेला प्रेरणा देत राहिले. त्या मूर्तीची श्रद्धा भक्तिपूर्वक आराधना करीत प्रजा चिरकाल त्या नगरात सुखासमाधानाने राहिली. कित्येक पिढ्या अशा परिस्थितीत राहिल्या. वातापि नगर हे आदर्श राज्य म्हणून जवळपासच्या राज्यांना मार्गदर्शन करीत राहिले, व देशभर या शहराला प्रसिद्धी मिळाली.

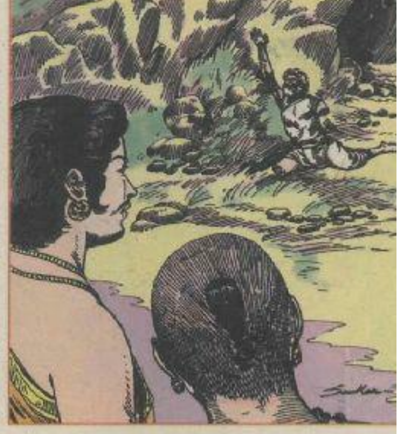
अगस्त्य मुनी आपला वध करतील या भीतीने इल्वल विंन्ध्य पर्वतात पळून गेला होता, आणि कोणाला कळणार नाही किंवा संशयही येणार नाही, अशा कानाकोपऱ्यांतल्या जागी स्वतःचा जीव मुठीत घेऊन रहात होता. त्याने वातापि नगराची भरभराट झाल्याचे ऐकले व तेथे अगस्त्य ऋषी रहात नाही या गोष्टीची खात्री करून घेतल्यावर पुन्हां आपला धंदा सुरू करावयाचे ठरवून, परमार्थ साधणाऱ्या साधुपुरुषाचे सोंग करून, वातापि नगरात तो परत येऊन राहू लागला. त्यावेळची नगरांतील परिस्थिति इल्वलला अनुकूल अशीच होती.

हळूंहळूं काळ लोटत गेला तशी वातापि नगरातील प्रजेच्या मनांत स्वार्थबुद्धी उत्पन्न होऊन वाढू लागली. प्रजेचे परस्परांमधील मतभेद वाढत गेले. स्वार्थी व हुषार नागरिक भोळ्या-भाबड्या प्रजेला फसवून लुबाडू लागले.

अशा तऱ्हेने वातापि नगर पतनावस्थेकडे झपाट्याने जाऊ लागले. इल्वलच प्रजेचा एक नेता म्हणून वावरूं लागला. इंद्रजाल करून तो एक महापुरुष असल्यासारखा वागू लागला व प्रजेच्या मनावर त्याचा ताबा कायम झाला.

नगराच्या मध्यभागी गणपतीची सुंदर मूर्ती असेपर्यंत, व अगस्त्य मुनींनी घालून दिलेल्या कर्तव्यबुद्धीचा प्रजेच्या मनावर पगडा असेपर्यंत, प्रजा अगस्त्याने घालून दिलेले नीतिधर्मांचे नियम मोडणार नाही, हे इल्वलने ओळखले. म्हणून त्याने तांत्रिक विद्या व मद्यपान आदि गोष्टींची चटक प्रजेला लावली. लोकसत्ताक राज्याला आवश्यक अशा नीतिनियमांचे फलक अगस्त्य ऋषींनी जागोजागी लावले होते. ते इल्वलने काढून टाकले, व नवे नियम घालून दिले. चोरी, लबाडी इत्यादीत मिळणारा आनंद प्रजेच्या मनांत उत्पन्न होईल, या दृष्टीने करावयाचे ते सर्व त्याने केले. शांतपणे एका जागी बसून राहणे हे चांगले लक्षण नसल्याचे प्रजेच्या मनावर बिंबविले. सुखप्राप्ती, भोगविलास व चैन हे मानव जीवनाचे ध्येय असल्याचे मनावर कोरले जाऊं लागले. नंतर कांही राक्षस वेष पालटून गांवात येऊन राहूं लागले व इल्वलला मदत करू लागले. प्रजासेवकाचे सोंग घेऊन, प्रजेचा पुढारी म्हणून, इल्वल प्रसिद्ध झाला. प्रजेची आपसांत भांडणे व मारामाऱ्या सुरू झाल्या. वातापि नगरात यादवीच माजली. नीतिवान व निरुपद्रवी प्रजा वातापि नगर सोडून जाऊ लागली.

वातापि नगराच्या मध्यभागी गणपतीची मूर्ती होती ती जमिनदोस्त करण्याच्या प्रयत्नाला इल्वल लागला. त्याने शतघ्नी चारी बाजूला गणपतीच्या रोखाने उभ्या केल्या. शिल्पाच्या खाली बुडाजवळ स्फोट होणारा दारुगोळा घातला. फक्त अग्नी लावायचा उरला होता. अशा वेळी अनपेक्षितपणे घडले ते असे, ठिणगी न लागतांच असा बार उडाला की त्याच्या धक्क्याने शतघ्नी इकडच्या तिकडे व तिकडच्या इकडे झाल्या आणि उलटे गोळे आपोआप उडूं लागले. त्यामुळे जितके दुष्ट होते ते सर्व जागच्या जागी ठार झाले. कित्येक विकलांग झाले. त्यांत इल्वलसुद्धा होता. त्याचा एक पाय व एक हात गेला. तो रक्तबंबाळ

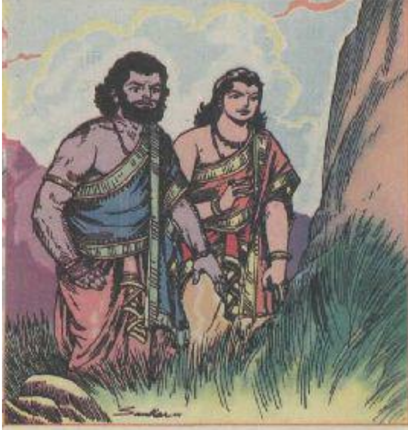

होऊन लोळत असता त्याला मूर्तीतून हे शब्द ऐकू आले.

"अरे इल्वला! या विकलांग स्थितीत म्हातारपणी कुजत, रडत, कुंथत, चिरकाल जग! हीच तुला योग्य शिक्षा आहे!" गणपतीने या शब्दांत त्याला शाप दिला.

वातापि नगराचं सर्व वैभव नष्ट झाले. अद्यापि कांही लोक राहतात. परंतु हे नगर एक ओसाड पडलेले पडके व जुनाट शहर झाले आहे." धौम्य मुनींनी या शब्दांत वातापि नगराचे पूर्ववृत्त सांगितले. अर्जुन आश्चर्यचकित होऊन गप्प राहिला. त्याला गणपतीचे ते अपूर्व कलाकौशल्य दिसले नाही.

"अर्जुना! यांत आश्चर्य करण्यासारखं कांहीच नाही! ते कलाकौशल्य नष्ट झाले हे मी पूर्वीच सांगितले नाही का?" असे धौम्य ऋषी म्हणत असतां जवळच्याच एका कांटेरी झुडपांत

एक विकृत रूप असलेला म्हातारा एका हाताने व एका पायाने शरीर फरफटत ओढीत येत मोठ्याने ओरडला. ते अपूर्व कलाकौशल्य होते त्या बाजूला हात करून नमस्कार करीत तो तडफडत तत्काल मरण पावला.

अर्जुनाने त्याच्याकडे पाहून विचारले - "गुरुदेव! तोच नाही कां हो इल्वल?"

धौम्य म्हणाले - "होय, दुष्ट क्रूर माणसांचा असाच शेवट होतो."

अर्जुनाने दूत पाठवून वातापि नगरास येण्याविषयी धर्मराजाकडे निरोप पाठविला.

हस्तिनापुराहून धर्मराज, भीम, नकुल, सहदेव यांच्यासह वातापि नगरी आला.

त्या दिवशी रात्री धर्मराज, गणपतीचे कलाकौशल्य अंतर्धान पावले त्या दिशेला तोंड करून बसला आणि म्हणाला - "देवा, माझ्या धाकट्या भावाने तुझे अपूर्व रूप पाहिले, मला ते भाग्य मिळणार नाही का? तुझे महाशिल्प आणखी कोणाला साधणार? लवकरच तुझ्या मूर्तीची प्रतिष्ठा करण्याचे भाग्य मला लाभेल असे कर!" असे म्हणत डोळे मिटून गणपतीचे ध्यान धरून धर्मराजाने प्रार्थना केली.

तेव्हां त्याच्या कानावर हे शब्द पडले - "धर्मपुत्रा! देवांचा शिल्पकार विश्वकर्मा व दानवांचा शिल्पकार मयासुर हे दोघे मिळून ही मूर्ती कोरतील. मूर्तीची प्रतिष्ठा झाल्याबरोबर तुझा यज्ञाचा घोडा जागचा हालेल आणि पुढे जाईल. तुझा अश्वमेध यज्ञ पूर्ण होईल. वातापि नगराचा पुनरुद्धार कर! तुमच्या पांडवकुलात जन्मास आलेले वंशज चंद्रवंश नामे या नगरींत राज्य करतील!"

धर्मराजाने डोळे उघडतांच त्याला समोर गणपतीचे अपूर्व कलाकौशल्य दृष्टीस पडले, व तत्क्षणी अंतर्धान पावले.

दुसऱ्या दिवशी उजाडतांच एक गोरीपान व एक काळीकुट्ट व्यक्ती त्या जवळच्या झाडाझुडपांत एका स्फटिक शिळेकडे लक्षपूर्वक पहात असलेल्या दिसल्या. ते कोण हे धर्मराजाने ओळखले व त्यांना नमस्कार करून त्यांचा यथोचित सत्कार केला.

ती शिळा जमिनीतून खणून काढीत असतां एक अपूर्व सांठा सापडला. तो इल्वलने आणून पुरून ठेवलेला सोन्याचा सांठा होता. त्याच दगडाजवळ तो मरण समयी खितपत पडला होता. ते सर्व धन खर्च करून धर्मराजाने वातापि नगराचा पुनरुद्धार केला.

त्या दोघां महाशिल्पकारांच्या हस्ते, त्याच जागी एक विशाल देवालय आणि एक मोठा सभामंडप तयार झाला. विश्वकर्मा व मयासुर दोघांनी मिळून जो अद्भुत शिल्पाचा प्रारम्भ केला तो पुढे नवीन शिल्पकलेचा संप्रदाय म्हणून प्रसिद्ध झाला. भरतवंशीयांकडून या शिल्पकलेचे भरणपोषण होत राहल्याने त्याला भारतीय शिल्प हे नांव प्राप्त झाले आणि प्रख्याती मिळाली. काम पुरे होतांच दोघे शिल्पकार जसे आले तसे अंतर्धान पावले.

देवालयांत गणपतीची प्राणप्रतिष्ठा धर्म-राजाच्या हातून संपताच घोडा हलला, व जोराने पळू लागला. अर्जुन व भीम सैन्यानिशी त्याच्या पाठोपाठ निघाले.

धर्मराजाने वातापि नगरांत अगस्त्य मुनींनी स्थापिलेली लोकसत्ताक राजवट सुरूं करून ती कायम व स्थिर राहील, अशी व्यवस्था केली आणि नकुल व सहदेव यांच्यासह तो हस्तिनापुराला गेला.

लोकसत्तेचे अर्थसूचक पर्यायवाचक नाम म्हणून, व तेथील विशिष्ट पद्धत म्हणत त्या राजव्यवस्थेला अगस्त्य राज्य, नगराला अगस्त्य नगर, हेच नांव कांही काळ चालूं राहिले. परंतु पुढे वातापि नगर याच नांवाने त्या नगराची ख्याती झाली.

अर्जुनाने दिग्विजय समाप्त केला व हस्तिना-पुरास परतला. अश्वमेध यज्ञ झाला. धर्मराजाने यज्ञभाग विशेषकरून विश्वकर्म्याला व मयासुराला अर्पण केला. शिल्पकारांचा व त्यांच्या शिल्पाचा यथायोग्य गौरव केला.

धर्मराजानंतर परीक्षिताने व त्याच्या नंतर जनमेजयाने राज्य केले. जनमेजय व त्याचे वारस वातापि नगराची राजव्यवस्था यथाप्रकारे पहात राहिले.

वातापि नगरावर राज्य करणाऱ्या चंद्रवंशीय राजांपैकी शत्रुंजय हा साम्राज्य स्थापनेची

महत्वाकांक्षा असलेला एक राजा होता. त्याने वातापि नगराला आपली राजधानी करून एक विशाल साम्राज्याची स्थापना केली. त्याने प्रजेवर कराचा बोजा वाढविला. आपल्या निरंकुश राजवटीमुळे लोक त्याला दुसरा इल्वल जन्मला, असे म्हणूं लागले.

त्याच्या मुलांपैकी शेवटचा चळुक वर्मा हा होता. तो फार गुणी होता. अगस्त्यांनी घालून दिलेले लोकसत्ताक राज्याचे नियम त्याला मान्य होते. तो गणपतीची श्रद्धाभक्तिपूर्वक आराधना करी. विद्या आणि कलेची त्याला आवड होती. त्याच्यात अगस्त्यांचा अंश आहे, असे प्रजेला वाटे. इतका तो प्रजेवर प्रेम करी.

साम्राज्यविस्तार करण्याच्या हेतूने त्याने आपल्या सर्व मुलांना बोलावून त्यांच्यावर कांही जबाबदाऱ्या टाकल्या. चळुक आपल्या वडिलांना म्हणाला - "परपीडन आणि हिंसा करून मिळविलेला साम्राज्यविस्तार कसाईवृत्तीपेक्षा कसा मोठा होऊ शकेल?" असे सांगून त्याने आपल्या भावांची मने साम्राज्य विस्ताराविरुद्ध वळविली व स्वाऱ्या करायला जाण्याचे नाकारले.

शत्रुंजय संतापला. म्हणाला - "कायरे, सिंहाच्या पोटी उंदीर जन्मावा, तसा तू राजवंशात चुकून जन्मलास! तुला योग्य शिक्षा मिळेल!" त्याने एक उंदिर धरून आणून त्याचे नांव चळुका असे ठेवले व त्याच्याशी चळुकवर्माचे लग्न होणार असल्याचे जाहीर केले.

चळुका उंदराचे खरे नांव कल्याण किंकिणी असे होते. इंद्राच्या शापाने ती अप्सरा उंदीर होऊन जन्मली. बोहोल्यावर चढल्यानंतर पाटांवर राजकुमाराला व वधु स्थानी उंदराला पाहून पाहुणे मंडळी हंसतील व त्यामुळे चळुकवर्माची मान खाली होईल या विचाराने शत्रुंजयने तो विचित्र विवाह समारंभ मांडला होता. परंतु चळुक वर्मा हंसत म्हणाला - "उंदराला महाराजांची सून करण्याची शक्ति त्या विघ्नेश्वरांत आहे. तर उंदराला एक सुंदर तरुणी करण्याची शक्तीही त्याच्यांत आहे, असे मी म्हटलं, तर तुम्हां सर्वांना खरं वाटणार नाही. तरी माझा त्यावर विश्वास आहे!"

तांब्याची नाणींवाला

वामनापूरमधें पर्वत व प्रताप हे दोघे शेजारी होते. पर्वत असमाधानी होता व त्याला पैशाचा लोभ होता. त्याने पुष्कळ पैसा मिळवला होता, तरीदेखील जास्त कमावण्याची त्याची तीव्र इच्छा होती. आणखी जास्त पैसे मिळवण्यासाठी तो बाहेरगांवी जायला निघाला. त्याने सोबत प्रतापलाही बोलावून घेतले.

प्रतापच्या स्वभावांत हांव कमी व संतोष जास्त होता. तो आपल्या गांवात राहून आनंदाने गुजराण करीत होता. पण त्याला पर्वतचा विरस करायचा नव्हता. नाईलाजाने तो पर्वतबरोबर प्रवासाला निघाला.

दोघेही पायीं चालत निघाले. थोड्या अंतरावर रस्त्यांत त्यांनी बेशुद्ध पडलेला एक बैरागी पाहिला. पर्वतच्या मनांत आलं, "याच्याशी आपला काय संबंध? विनाकारण डोकेदुखी व्हायची, याच्यावर इलाज करण्यांत!" पण प्रतापच मत निराळं होतं. तो जवळच्या तलावाच्या कांठी गेला आणि त्याने ओंजळींत पाणी आणलं. बैराग्याच्या चेहऱ्यावर ते शिंपडलं. बैरागी हळूंहळूं शुद्धीवर आला. उठून बसल्यानंतर त्याने या दोघांना विचारले, "तुम्ही मला फार मदत केली आहे. मलाही तुम्हाला मदत करायची इच्छा आहे. मी काय मदत करूं?"

"तू तर बेशुद्ध होऊन पडला होतास. तू काय मोठी मदत करणार आहेस आम्हाला?" पर्वतने टवाळखोर स्वरांत विचारले.

"माझ्याकडे दोन जादूच्या लहानशा डब्या आहेत. त्यांतली एक आहे ती रोज एक सोन्याची मोहोर देते. दुसऱ्यांतून रोज तांब्याचे एक नाणें मिळते. नियमाप्रमाणे मी यांचा उपयोग करूं शकत नाही. म्हणून ह्या देण्यासाठी मी योग्य व्यक्तींच्या शोधांत आहे. मी बेशुद्ध पडल्याचे नुसते नाटक केले होते. अनेकजणांनी मला इथें असं पडलेलं बघितलं होतं, पण मला मदत करायला त्यांच्यापैकीं कुणीही पुढें आला नाही. फक्त तुम्ही दोघांजणांनी

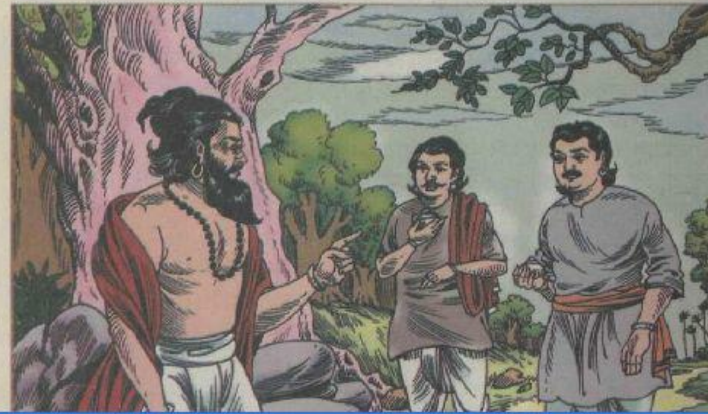
- महर्षि -

मला मदत केलीत. तुम्हा दोघांपैकीं ज्याने मला जास्त मदत केली आहे, त्याने यांतली एक डबी प्रथम निवडावी. परंतु, एक गोष्ट मात्र अवश्य लक्षांत ठेवा. तुम्ही जितकी मला मदत केलेली आहेत, त्याप्रमाणांतच त्याचं फळ तुम्हाला मिळेल. त्यापेक्षां जास्त मिळणार नाही." बैराग्याने सांगितलं.

पर्वतच्या मनांत धाकधूक होती कीं प्रताप सोन्याची मोहोर देणारी डबी प्रथम उचलेल; पण प्रतापने तसे कांहीच केले नाही. प्रताप म्हणाला, "आपल्याला मदत करणें हा माझा धर्म आहे. कोणते ही फळ मिळावे अशा आशेने मी तसं केलं नव्हतं. तरीही आपण कांहीतरी देऊं इच्छिता आहात. तेव्हां त्याला नकार देणे हेदेखील योग्य नाही. आम्ही या प्रवासाला निघालो, त्याला कारण पर्वत आहे. म्हणून कोणती डबी निवडायची याचा मान प्रथम त्यालाच मिळूं दे."

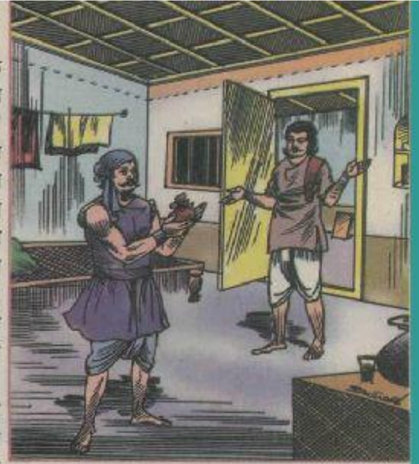
त्याचे [illegible] आणि त्याने रोज सोन्याची मोहोर देणारी डबी निवडली. ती डबी पर्वतच्या हातांत देत बैरागी त्याला म्हणाला, "प्रताप तझा सहप्रवासी आहे. तुझ्यामुळें त्याचेही भाग्य उजळले आहे. प्रताप खराच सत्पुरुष आहे. त्याची सोबत कधीही सोडूं नकोस."

प्रताप व पर्वत बैराग्याचे आशिर्वाद घेऊन पुढें निघाले. तोपर्यंत डबींतून मिळालेली एक मोहोर पर्वतकडे आली व प्रतापच्या डबींतून एक तांब्याचे नाणें काढले. दोन दिवस प्रवास केल्यानंतर जेव्हां ते शहरांत पोंचले तेव्हां पर्वतने प्रतापला सांगितलं, "आता आपण दोघे निरनिराळ्या मार्गाने जाऊं या. माझ्याजवळ भरपूर मोहरा जमतील. त्या सुरक्षित ठेवण्यासाठी एक चांगले घर व राखणदार याची सोय करायला हवी. तू काय तांब्याची नाणीं बाळगणार; तुला कुठेही पथारी पसरता येईल.

तुझ्यावर कांही संकटांशी सामना करण्याची वेळ येणार नाही. मला जसं आयुष्य हवं होतं, तसं मला मिळालंय. तुला जसं हवं होतं, तसं तुला मिळालं!"

अशा रीतीने, दोघांचे मार्ग वेगळे झाले. तीन वर्षे उलटली. पर्वतने एक सुंदर घर बांधले आणि त्यांत तो थाटांत राहूं लागला. परंतु प्रताप मात्र मेहनत करुन आपले पोट भरीत होता. त्याचे दिवस जरा कष्टमय होते. डबींतून जी तांब्याची नाणीं मिळत होती, ती त्याने मोठ्या सावधपणें जमवून एकत्र केली होती. एका थैलींत ती नाणीं ठेवून ती थैली तो कमरेला बांधून ठेवीत असे. दुसऱ्यांना मदत करायला तो कधीं विसरत नसे आणि तीच त्याची इच्छा होती.

प्रतापच्या कमरेला बांधलेली ती थैली लोकांच्या नजरेंत भरत असे. एकदा एका चोराने ती थैली चोरली आणि त्याच्यामधली तांब्याची नाणीं पाहून तो आश्चर्यचकित झाला. त्या तांब्याच्या नाण्यांवर एका बाजूला ब्रम्हा, विष्णू व महेश्वर यांची चित्रें कोरलेली होती व दुसऱ्या बाजूला सरस्वती, लक्ष्मी व पार्वती यांची चित्रें होती. ती सुबक नाणीं पाहून ती मंतरलेली तर नसतील ना, असे त्याला वाटले. त्याच क्षणीं, ती थैली प्रतापला परत देऊन त्या चोराने प्रतापचे पाय धरून माफी मागितली.

तेव्हां प्रताप त्याला म्हणाला, "परमेश्वराच्या शापाची तुला भिती वाटली, म्हणून तू ही नाणीं मला परत दिलीस, होय ना? अरे, प्रत्येक प्राण्यांत परमेश्वराचा अंश आहे. त्या ईश्वराची पण तुला भिती वाटूं दे. चोरी करायचा धंदा सोडून दे आणि आपल्या मेहनतीच्या कमाईवर संतुष्ट राहा."

त्या दिवसापासून चोराचे परिवर्तन झाले. पण प्रतापने लोकांना सांगितलं कीं त्याचा उपदेश ऐकून चोराच्यांत परिवर्तन झालेले नसून, त्या तांब्याच्या

हळूंहळूं प्रतापजवळची नाणी जादूची, मंतरलेली आहेत, अशी बातमी पसरत गेली. बरेच लोक त्याच्याकडे येऊन आपल्या अडचणींचाच पाढा वाचायला लागले. प्रतापच्या कमरेला थैली बांधलेली असे. तिला ते स्पर्श करीत व निघून जात. तसं केल्यामुळें त्यांच्या अडचणी निवारण होत होत्या असं लोकांनीच सांगायला सुरवात केली.

प्रतापजवळच्या नाण्यांवरचा लोकांचा विश्वास वाढत गेला आता आजारी, रोगीदेखील पिशवीला स्पर्श करण्यासाठीं यायला लागले. प्रतापची आर्थिक परिस्थिती सुधारण्यासाठी व त्याची देखभाल करण्यासाठी, बरेच जण पुढें आले, त्यांत कांही धनवंतही होते.

पर्वत हे सगळं ऐकत होता, बघत होता. तांब्याच्या नाण्यांमुळें प्रतापला जी प्रसिद्धी व लोकप्रियता मिळाली, ती पर्वतला मिळूं शकली नव्हती. त्याच्या

एके दिवशी तो प्रतापला भेटायला आला व बोलला, ''तुझी तांब्याची नाणीं खरंच मंतरलेली आहेत कीं नाही ते मला माहीत नाही, पण लोक मात्र तसं समजतात. तुला विचारल्याशिवायच तुला भेटवस्तू देत सुटतात, तुझे गोडवे गात बसतात. ज्या दिवशी लोकांना कळेल कीं तुझी नाणीं साधीच आहेत, त्या दिवशी तेच तुझा सर्वनाश करुन टाकतील. त्यापेक्षां तू दुसरीकडे कुठेतरी निघून जा. म्हणजे तिथल्या लोकांना या नाण्यांबद्दल कांहीही माहिती असणार नाही !''

पर्वतचा हा सल्ला ऐकून प्रतापला आनंद झाला. तो म्हणाला, ''लोकांनी माझा सर्वनाश केला तरी त्याला मी भीत नाही. मी कष्टाने पैसे मिळवावे व गुजराण करावी हीच माझी एक साधी इच्छा आहे.'' आणि त्याच रात्रीं प्रतापने ते नगर सोडले, व तो निघून गेला.

आता प्रताप दुसऱ्या राज्यांत राहायला आला होता. तिथला राजा होता अग्निसेन. त्याची पत्नी ज्वालामुखी बऱ्याच दिवसांपासून आजारी होती. तिच्या रोगाचे निदान होत नव्हते आणि अनेक उपचार केले तरी दुखणें कमी होण्याचे चिन्ह दिसत नव्हते. अनेक वैद्य आले नि गेले, पण उपयोग झाला नाही.

जेव्हां बैरागी त्या राज्यांत फिरत फिरत आला, तेव्हां त्याला ही गोष्ट समजली. त्याने राजाची भेट घेऊन सांगितले, ''राजन्, मी तुमच्या पत्नीच्या आजाराबद्दल ऐकलंय. हा रोग बरा करण्यासाठीं मी एक उपाय सुचवतो. दिव्य विभूती व त्यांच्या पत्नींची चित्रें ज्या तांब्याच्या नाण्यांवर कोरलेली आहेत, ती नाणीं एका घंगाळात प्रथम ठेवा. नंतर घंगाळ भरेपर्यंत त्यांत पाणी ओता. त्या पाण्याने राणी साहेबांना स्नान घाला. त्या अगदी लवकर बऱ्या होतील. ही नाणीं प्रताप नांवाच्या एका सत्शील व्यक्तीकडे आहेत. तो उद्यांच इथें येईल.'' असं सांगून बैरागी तिथून निघून गेला.

परंत रस्त्यांतच बैराग्याला प्रताप दिसला. त्याने [illegible] कारण सांगितले. बैराग्यानेही त्याला महाराणीच्या आजाराबद्दल सांगितले आणि त्यांच्याकडे प्रतापने जावे असा सल्ला दिला.

त्यानुसार प्रताप राजाला भेटायला गेला. बैराग्याने जसं सांगितलं, त्या पद्धतीनुसारच उपाय केला गेला. नंतर त्याने एक चूल पेटवायला सांगितली व त्या डबीसकट ती नाण्यांची थैली त्याने त्या आगींत टाकली. थोड्याच वेळांत राणीच्या प्रकृतिला आराम पडल्याचे जाणवूं लागले. राजा भलताच खूष झाला नि प्रतापला विचारुं लागला, ''सांग, तुला काय हवंय? जे तुला हवे असेल ते द्यायला मी तयार आहे.''

त्यावर प्रतापने सांगितले, ''महाराज, मला मेहनतीच्या कमाईवर जगायचे आहे. दुसरं मला कांहीही नको. या तांब्याच्या नाण्यांमुळेच मला ही संधी मिळत नाही. म्हणून मी ती डबीही चुलींत टाकली.''

प्रतापचे हे स्पष्टीकरण ऐकून राजा थक्कच झाला. प्रतापचे दोन्ही हात हातांत घेऊन राजा प्रेमाने म्हणाला, ''तुझ्यासारखा परोपकारी, निस्वार्थी, सुशील पुरुष, मी आजपर्यंत कधीही पाहिला नव्हता. तुझ्यासारखा योग्य माणूस जर एखाद्या नगराचा अधिकारी झाला, तर तिथल्या नागरिकांचे जीवनमान सुधारेल. तू ज्या वामनापुरांत राहात होतास, तिथलाच अधिकारी म्हणून मी तुझी नेमणूक करीत आहे.''

अशा प्रकारें ज्या नगरांत प्रतापला तांब्याची नाणींवाला म्हणून लोक ओळखत होते, त्याच नगरांत तो अधिकारी बनून आला. त्याने पर्वतला भेटून आपली कृतज्ञता व्यक्त केली. कारण प्रतापला ठाऊक होतं कीं पर्वतच्यामुळेंच त्याचा भाग्योदय झालेला होता.

त्यावर पर्वत प्रतापला म्हणाला, ''अरे, मीच तुझ्याशी कृतज्ञ आहे. माझी परिस्थिती सुधारली, त्याला तुझा उदारपणा कारणीभूत आहे, आणि तुझा भाग्योदय झाला, त्याला तुझा सद्‌गुणी स्वभाव कारणीभूत आहे. पैसे मिळवले कीं सारं कांही मिळवता येतं अशी माझी खुळी समजूत होती. परंतु चांगुलपणाने, परोपकारी बुद्धिमुळेंच खरे समाधान मिळते. आज माझे डोळे उघडले, व माझा गैरसमज दूर झाला. आजपासून मी देखील तुझ्यासारखे आयुष्य जगण्याचा मनोमन प्रयत्न करीन.''

करोडपती

कांचीनगरींत एक वैश्य राहात होता. त्याने व्यापारांत कोट्यवधी रुपये कमावले. नवा कुबेर या नांवाने तो प्रसिद्ध झाला. त्याला बरीच मुलें व मुली होत्या. त्याने जांवयांना पण आपल्या घरींच ठेवलेले होते. त्यांना कामधंदा शिकवला व आपला व्यापार वाढवला. हे सारं कुटुंब मोठ्या थाटांत राहात होतं.

परंतु हाच कुबेर घराच्या बाहेर मात्र अत्यंत लोभी व कृपण होता. देवधर्म, दानधर्मासाठीं, मंदिरांच्या खर्चासाठी त्याने कधी एखादी फुटकी कवडीदेखील खर्च केली नव्हती.

एकदा एक बैरागी कुबेराच्या घरीं आला. त्याने एक वेळचे भोजन द्यावे अशी मागणी केली. पण कुबेर खेकसला, "अरे, जारे आयतोबा चोरा, तू कुठून येऊन इथें टपकलास रे?"

"अहो, जर मी चोर असतो, तर मी भीक कशाला मागितली असती?" बैराग्याने विचारले.

दोघांच्यात थोडा वेळ उलटसुलट बोलणी झाली. आपण उगीचच वेळ वांया घालवतो आहोत असं कुबेरला वाटलं; म्हणून त्याने नोकरांच्या करवी बैराग्याला बाहेर पाठवलं. तरीसुद्धां बैरागी म्हणूं लागला कीं जोपर्यंत त्याला शिधा दिला जात नाही तोपर्यंत तो त्या जागेवरुन हलणार नाही. संध्याकाळ झाली तरी तो घरासमोर बसलेला होता.

"जरी तू इथें मेलास, तरीसुद्धां मी तुला कांहीही देणार नाही. खुशाल बसून राहा." कुबेरने ठणकावलं. तो बैरागीही तीन दिवस नि तीन रात्रीं, त्या घरासमोर बसलेला होता. कुबेरचे कांही नातलग आले नि म्हणाले कीं बैरागी कदाचित शापबीप देईल! पण कुबेर बधला नाही. त्याने घराचे दार बंद करुन टाकले, व तो मागील दाराने येजा करुं लागला. कांही दिवसानंतर त्याने पाहिलं तर बैरागी दिसत नव्हता. आपण फार मोठी लढाई जिंकलीय असं कुबेरला वाटलं, आणि आपल्या या विजयाचा त्याला अभिमान वाटायला लागला. आपण चतुरपणें एक ब्याद टाळलीच [illegible]! पण जेव्हां त्याने दार उघडले तेव्हां बैरागी पुन्हां येऊन तिथें त्रास देऊं लागला.

[illegible] मला पिडतो आहे. कशाला आलय ते विचारुन ये" कुबेरने एका नोकराला बैराग्याकडे पाठवले.

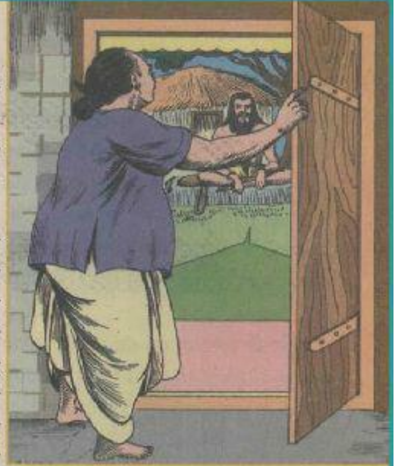
"मी तुझ्याकडे कांही मागण्यासाठी आलो नाही. मला तुझ्याशी बोलायचंय कांहीतरी!" बैराग्याने उलट उत्तर धाडले.

त्याला कुबेरने उत्तरादाखल निरोप पाठवला कीं तुला भेटण्यासाठी निदान सहा महिने तरी माझ्याकडे वेळ देता येणार नाही. बैरागी निघून गेला व बरोबर सहा महिन्यानंतर आला. कुबेर पुन्हां त्याला टाळूं लागला. जेव्हां बैरागी येई, तेव्हां कुबेर त्याला टोलवतं असे. असे वर्षभर चालले. शेवटी कुबेराला वाटलं कीं आता आपण बैराग्याला भेटून त्याचे बोलणे ऐकायला हवे. म्हणून त्याने त्याला बोलावणें पाठवले.

"वर्षभर मी पाहातोय तुला. पत्नी, पुत्र आणि बांधवांच्या मोहपाशांत तू गुंतला आहेस म्हणून तुझ्या डोळ्यांवर मायेची पट्टी बांधलेली आहे. डोळे नीट उघडून खरी गोष्ट काय आहे ती पहा." बैराग्याने म्हटले.

"माझ्या निकटवर्तीयांचा त्याग मी करावा म्हणून कां तू वर्षभर माझ्यामागे लागला आहेस?" कुबेरने विचारले. "त्यांच्यापैकी तुझा खरा निकटवर्तीय एकजणदेखील नाही. जोपर्यंत तू मिळवतो आहेस, तोपर्यंत हे तुझे साथी आहेत. नाहीतर तू जिवंत आहेस कीं नाहीस याची-देखील कुणी चौकशी करणार नाही. वाटल्यास, ही गोष्ट मी तुला सिद्ध करुन दाखवेन." बैरागी म्हणाला.

हे कुबेरला पटले. त्याला एक कानमंत्र देऊन

बैरागी तिथून निघून गेला.

त्यानंतर कांही दिवसांनी कुबेरने आपण आजारी पडल्याचा बहाणा केला. त्याने बायकोला सांगितलं, "मला वाटतंय आता कीं माझे दिवस संपत आलेले आहेत. मी इतकी वर्षें जगलो, पण कधी पुण्य गोळा करण्याचा मार्ग लागली नाही. जर मला आणखी एखादं वर्ष जगता आलं असतं तर किती बरं झालं असतं!" असं म्हणतानाच त्याचा जीव घाबरा झाला. त्याची पत्नीही घाबरली, व तिने वैद्याला बोलवून घेतले. पण तपासणीनंतर कांही रोगाचे निदान होईना. वैद्य निघून गेला. कुबेरने आपला श्वास बैराग्याने सांगितल्याप्रमाणें रोधून धरला होता.

त्याच्या घरांत जवळजवळ दोनशे मंडळींना रोज भोजन मिळत होते. ते सारेजण त्याच्या-

भोवती जमून रडवा चेहरा करून बसले. मृत्यूपासून कुणीही वांचत नाही असंही कुणीतरी बडबडलं.

नेमका त्याच वेळेला तो बैरागी तिथें आला. त्याने एका लोटींत दूध आणलं होतं. सर्वांना गप्प बसायची खूण करीत तो म्हणाला, ''जर तुमच्यापैकीं कुणाला मालकांना जगवण्याची इच्छा असेल तर सांगा. माझ्याकडे हे औषध आहे.''

कुबेरची पत्नी व मुलाबाळांनी बैराग्याच्या पायांवर लोटांगण घातले व म्हटले, ''त्यांना वांचवा! तुम्ही जे मागाल ते आम्ही देऊं. हे औषध देऊन त्यांना जगवा!''

त्यावर बैरागी म्हणाला, ''अरे वेड्यांनो, जेव्हां मृत्यू जवळ येतो, तेव्हां कोणतीच औषधी उपयोगी पडत नाही. हे औषध तुमच्यापैकीं कुणीतरी घ्यायचं आहे. जो घेईल तो लगेच मृत्यू पावेल. पण त्याचे उरलेले आयुष्य यांना मिळेल व ते दीर्घायू होतील. जो आपले आयुष्य यांना देण्यास तयार आहे, त्याने येऊन हे औषध प्यावे!''

सगळे स्तब्ध झाले. निमूटपणें एकमेकांकडे बघत बसले. थोडा वेळ वाट पाहून बैरागी म्हणाला, ''यांच्यासाठी कुणीही मरायला तयार नाही?'' कुणीही उत्तर दिलं नाही.

''अरेरे, आपल्या या परिवाराला सुरवांत ठेवण्यासाठी यांनी रात्रंदिवस कष्ट केले. भल्याबुऱ्या मार्गाने पैसे मिळवण्यांत सारं आयुष्य घालवलं. आणि आता जेव्हां परलोकांत जाण्याची वेळ आली तेव्हां पाहावं तर दानधर्म, पुण्यकर्म यांनी कधी केलं नाही आणि आता यांच्यासाठी एकजणदेखील आपले प्राण देण्यास तयार नाही! आश्चर्य आहे.'' बैरागी म्हणाला.

''महाराज, माझे डोळे उघडले आहेत.'' असं म्हणून कुबेर उठून बसला. सारेजण चकित होऊन निमूटपणें गप्प बसले.

त्यानंतर कुबेरने आपल्या रिकामटेकड्या नातलगांना निरोप दिला. आपली संपत्ती त्याने गोरगरीबांना मदत, दानधर्म, मोफत शिक्षणसंस्था व रुग्णालये यांच्यासाठी उपयोगांत आणली. आपल्या मुलांच्यावर धंद्याचा व्याप सोंपवला आणि अध्यात्म व सत्य याच्या अभ्यासांत आपले मन गुंतवले.

